

СТАНИСЛАВ ПЕТРОВ ПАНДИН

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд на тема:

**„ПРОСОЦИАЛНОТО ПОВЕДЕНИЕ НА УЧЕНИЦИТЕ В ГИМНАЗИАЛЕН ЕТАП
В КОНТЕКСТА НА ОБЩАТА ПОДКРЕПА ЗА ЛИЧНОСТНО РАЗВИТИЕ
В ПРИОБЩАВАЩОТО ОБРАЗОВАНИЕ“**

за присъждане на образователната и научна степен „Доктор“

1. Педагогически науки, професионално направление 1.2. Педагогика /Специална педагогика/

Научен ръководител:

Доцент д-р Генчо Василев Вълчев

Стара Загора, 2023

Дисертационният труд е обсъден на заседание на катедра „Педагогически и социални науки“ към Педагогически факултет на Тракийския университет – Стара Загора на 23.11.2022 г. и е насочен за защита пред специализирано научно жури по научна специалност 1. Педагогически науки, професионално направление 1.2. Педагогика /Специална педагогика /.

Дисертационният труд е с обем 218 страници, от които 196 страници са текст-изложение и 22 страници приложения. Структурата му включва увод, четири глави, изводи, заключение, литература и приложения. В текста на дисертационния труд са включени 17 фигури (диаграми), в приложенията – 2 таблици, 3 бланки въпросник за алтруистични нагласи в юношеска възраст и 25 снимки.

Използваната литература включва 156 единици, от които 58 източници на кирилица и 98 на латиница.

В увода на дисертационния труд е обоснована актуалността и значимостта на емпирико-теоретичното педагого-психологическо изследване.

Дисертацията е структурирана в четири теоретични глави.

В първа глава на дисертационния труд се извършва теоретичен анализ на направления, школи и учени, относно просоциалното поведение на ученика и формирането на алтруистични нагласи в контекста на общата му подкрепа за личностно развитие.

Във втора глава на дисертационния труд са анализирани и научно дискутирани особености на общата и допълнителна подкрепа за личностно развитие на ученика в гимназиален етап на училищното образование, спрямо етапите на развитие на неговото просоциално поведение.

В трета глава е представен изследователски модул на емпирично изследване за конструиране на емпирико-теоретичен педагого-психологически модел за развиване на просоциално поведение у ученика от гимназиален етап на училищното образование.

Четвърта глава представя емпирико-теоретичен педагого-психологически модел за развиване на просоциално поведение у ученика от гимназиален етап на училищното образование. Анализирани са неговите равнища, ограничения и рискове за приложението му в българската педагогическа практика. Представени са примерни форми, методи, похвати и техники на педагогическо взаимодействие, спрямо разработената процесуална рамка на педагого-психологическия модел. Представени са и разработени теми на учебно съдържание по интегралния подход, спрямо съдържателната рамка на педагого-психологическия модел, базиращи се на компетентностно-образователната политика у нас. Емпирико-теоретичният модел е представен във формален и съдържателен план.

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на г. от часа в зала №, Тракийски университет – Стара Загора, Педагогически факултет.

Състав на научното жури:

Председател:.....

Членове:

1.

2.

3.

4.

СЪДЪРЖАНИЕ

❖ ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	6
Цел на дисертационното изследване	7
Задачи на дисертационното изследване	7
Предмет на дисертационното изследване.....	8
Обект на дисертационното изследване.....	8
Хипотеза на дисертационното изследване.....	8
❖ МЕТОДОЛОГИЯ И ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ МЕТОДИ НА ПЕДАГОГО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОТО ИЗСЛЕДВАНЕ	9
❖ ОСНОВНО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	11
ПЪРВА ГЛАВА. ПРОСОЦИАЛНО ПОВЕДЕНИЕ И ФОРМИРАНЕ НА АЛТРУИСТИЧНИ НАГЛАСИ В КОНТЕКСТА НА ОБЩАТА ПОДКРЕПА ЗА ЛИЧНОСТНО РАЗВИТИЕ.....	11
ВТОРА ГЛАВА. ОСОБЕНОСТИ НА ОБЩАТА И ДОПЪЛНИТЕЛНАТА ПОДКРЕПА ЗА ЛИЧНОСТНО РАЗВИТИЕ НА УЧЕНИКА И ОБУЧЕНИЕТО КЪМ РАЗВИВАНЕ НА ПРОСОЦИАЛНО ПОВЕДЕНИЕ.....	16
ТРЕТА ГЛАВА. ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ ЗА КОНСТРУИРАНЕ НА МОДЕЛ ЗА РАЗВИВАНЕ НА ПРОСОЦИАЛНО ПОВЕДЕНИЕ НА УЧЕНИЦИТЕ ОТ ГИМНАЗИАЛЕН ЕТАП.....	25
ЧЕТВЪРТА ГЛАВА. ЕМПИРИКО-ТЕОРЕТИЧЕН ПЕДАГОГО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИ МОДЕЛ ЗА РАЗВИВАНЕ НА ПРОСОЦИАЛНО ПОВЕДЕНИЕ НА УЧЕНИЦИТЕ ОТ ГИМНАЗИАЛЕН ЕТАП НА УЧИЛИЩНО ОБРАЗОВАНИЕ.....	33
ИЗВОДИ.....	40
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	44
❖ ANNOTATION.....	46
❖ ОСНОВНИ ПРИНОСИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	47
➤ В теоретичен план	47
➤ В изследователски (емпиричен) план.....	47
❖ ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННОТО ИЗСЛЕДВАНЕ.....	48

CONTENT

❖ GENERAL CHARACTERISTICS OF THE DISSERTATION.....	6
Objective of the dissertation research.....	7
Tasks of the dissertation research.....	7
Subject of the dissertation research.....	8
Object of the dissertation research.....	8
Dissertation Research Hypothesis.....	8
❖ METHODOLOGY AND RESEARCH METHODS OF PEDAGOGICAL- PSYCHOLOGICAL RESEARCH.....	9

❖ MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION.....	11
FIRST CHAPTER. PROSOCIAL BEHAVIOR AND FORMATION OF ALTRUITIC ATTITUDES IN THE CONTEXT OF GENERAL SUPPORT FOR PERSONAL DEVELOPMENT.....	11
SECOND CHAPTER. FEATURES OF THE GENERAL AND ADDITIONAL SUPPORT FOR PERSONAL DEVELOPMENT OF THE STUDENT AND TRAINING TO DEVELOP PROSOCIAL BEHAVIOR.....	16
CHAPTER THREE. EMPIRICAL RESEARCH FOR CONSTRUCTING A MODEL FOR DEVELOPING PROSOCIAL BEHAVIOR OF HIGH SCHOOL STUDENTS.....	25
CHAPTER FOUR. EMPIRICO - THEORETICAL PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL MODEL FOR DEVELOPING PROSOCIAL BEHAVIOR OF STUDENTS FROM THE HIGH SCHOOL STAGE OF SCHOOL EDUCATION.....	33
CONCLUSIONS.....	40
CONCLUSION.....	44
❖ ANNOTATION.....	46
❖ MAIN CONTRIBUTIONS IN THE DISSERTATION.....	47
➤ In theory.....	47
➤ In research (empirical) plan.....	47
❖ PUBLICATIONS ON THE TOPIC OF THE DISSERTATION RESEARCH.....	48

❖ ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

▪ АКТУАЛНОСТ НА ПЕДАГОГО - ПСИХОЛОГИЧЕСКОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

Формирането на алтруистични нагласи и развиване на просоциално поведение на учениците от гимназиален етап на училищното образование е част от общата подкрепа на приобщаващия процес в образователната институция. То е интегративен процес на обмяна на информация и мнения между юноши – 8-12 клас, родители, учители, значими други, формални и неформални групи и институции, който оптимизира механизмите за формиране на просоциално поведение, идентифицира основните проблеми, формулира и изяснява факторите за появата им, регулира комуникацията чрез контингентност и рефлексивна диалогичност, стимулира непрекъснато взаимодействие в социалната среда, с цел вземане на решения за помагачо поведение.

В дисертационното педагого-психологическо изследване е разкрита същността на просоциалното поведение на учениците от гимназиален етап на училищното образование.

Направен е опит да се отговори на следните въпроси:

- Дали алтруизмът включва мотивационен аспект?
- Присъства ли поведенчески компонент в понятието или алтруизмът е само намерението за помощ на друг индивид?
- Каква е ролята и влиянието на класа, училищно самоуправление и неформалните училищни субкултурни групи за формиране на алтруистични нагласи?
- Какви практически мерки да се предприемат за разработването на положителен потенциал, който би позволил да се усъвършенства обучението към развиване на просоциално поведение и да бъдат поощрявани алтруистичните действия в юношеска възраст?

▪ ЗНАЧИМОСТ НА ПЕДАГОГО - ПСИХОЛОГИЧЕСКОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

Значимостта на дисертационното педагого-психологическо изследване се заключава предимно в **приложния аспект** за създаването на гъвкаво знание и степен на подготвеност, които да помогнат на учители, класни ръководители, училищни психолози, директори на училища, лидери на групи и институции за реализирането на успешен процес на образование, относно формиране на алтруистични нагласи и развиване на просоциално поведение на учениците в юношеска възраст – 8-12 клас. Необходимостта от този процес е продиктувана от променящите се педагогическа (училищна) и външна педагогическа среда. Фактори за успех са способностите за идентификация, интерпретация и анализ на причинно-следствените връзки между явленията и събитията в процеса на развиване на просоциалното поведение. Формирането на алтруистични нагласи има все по-голямо значение за личностното развитие на учениците от гимназиален етап на училищното образование като практико-приложна и логическа система за вземане на решения.

Тематичната област на дисертационното педагого-психологическо изследване обхваща:

1. Алтруистичното взаимодействие в контекста на общата подкрепа за личностно развитие на учениците от гимназиален етап на училищното образование в рамките на класа, ученическото самоуправление и други формални и неформални ученически субкултурни групи;
2. Процесите и явленията в спектъра на индикаторите на уязвимост при юноши – 8-12 клас;
3. Благоприятните възможности в дискурса на педагогическите, психологическите и социологическите аспекти на просоциалното поведение на учениците.
4. Груповото взаимодействие – основната тематична линия рамкира релацията “Аз-Другият”, като акцентира върху проявленията на просоциално поведение, върху структурнофункционалния му строеж и влияние, които генерират помощ, стабилност и разбиране.

Ето защо целта, задачите, предмета, обекта и хипотезата на дисертационното изследване са:

Цел на дисертационното изследване: да се анализират нагласите и мотивите за просоциално поведение на ученика в гимназиален етап на училищното образование, като възможност и последица **в и за** социалната среда, и прилагането на подходящ психологически подход и педагогически методи за повишаване интензитета на просоциалните прояви.

Подцели:

1. Типологизиране на процесите на социално детерминиране и социална интеракция в контекста на общата подкрепа за личностно развитие на ученика от гимназиален етап, за да се анализират специфичните взаимовръзки и същността на факторите, формиращи алтруистични нагласи в късното юношество и възможностите за образование в тази насока.
2. Разработване на емпирико-теоретичен педагого-психологически модел за развиване на просоциално поведение на ученика от гимназиален етап на училищното образование, в основата на който стоят алтруистичните нагласи.
3. Типологизиране на педагогическите фактори: възможностите на класа/ паралелката в училищното образование, ученическото самоуправление и неформалните училищни групи в процеса на мотивиране и поощряване към помагачи действия.

Задачи на дисертационното изследване:

1. Да се извърши теоретичен анализ на просоциалното поведение на ученика в педагого-психологически план.

2. Да се разработят методологически основания на емпирико-теоретичен педагого-психологически модел за развиване на просоциално поведение на ученика чрез:
 - изследване на проблематиката на просоциалното поведение в юношеска възраст – 8-12 клас;
 - изследване влиянието на социалната и субкултурната среда върху поведението на учениците в гимназиален етап на училищното образование;
 - изследване процесите и явленията в образователна училищна среда, влияещи върху просоциалното поведение на учениците в гимназиален етап на училищното образование;
 - анализ, оценка и обучение към развиване на просоциално поведение на учениците от гимназиален етап на училищното образование.
3. Да се конструира емпирико-теоретичен педагого-психологически модел за развиване на просоциално поведение, като във връзка с това:
 - се разработи серия от дейности на училищно ниво, свързани с формирането на алтруистични нагласи в юношеска възраст и се разкрият възможностите на класа, ученическото самоуправление и неформалните училищни групи за поощряване на просоциалното поведение;
 - се разработи инструментариум за установяване на равнището на просоциална активност на учениците в гимназиален етап на училищното образование за изследване на просоциалното поведение на учениците в рамките на класа, ученическото самоуправление и неформални училищни субкултурни групи, като предпоставка за формиране на алтруистични нагласи.
4. Да се разработят методически насоки за работа на педагогическите специалисти за развиване на просоциално поведение у учениците от гимназиален етап на училищното образование.

Предмет на дисертационното изследване са педагого-психологическите условия за разкриване на съществени страни от отношението между формирането на алтруистични нагласи и детерминантите и факторите на просоциалната активност на учениците в гимназиален етап на училищното образование.

Обект на дисертационното изследване е просоциалното поведение на ученика в гимназиален етап на училищното образование в процеса на интеграция, чрез образование и социална адаптация към училищната и социалната среда.

Хипотеза на дисертационното изследване

Работната теза на дисертационния труд е: чрез усъвършенстване на механизмите на общата

подкрепа за личностно развитие в процеса на приобщаване на ученика, оптимизация на часа на класа и на съществуващите комуникационни ресурси, оптимизация на дейността на ученическото самоуправление и чрез въвеждане на стандарти и ценности в училищната среда, се засилва социалното взаимодействие в юношеска възраст, развива се просоциално поведение и се формират алтруистични нагласи.

Чрез емпирико-теоретичния педагого-психологически модел и неговите ограничения и възможности на приложение ще може да се прогнозира относителния потенциал за просоциална активност на ученика, респективно класа/паралелката, неформалната ученическа група и ученическото самоуправление.

❖ МЕТОДОЛОГИЯ И ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ МЕТОДИ НА ПЕДАГОГО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

Методологията на педагого-психологическото изследване е подчинена на системния подход в план – организация и съподчинение на съществуващата типология на връзки между образователните институции. Кодирани са и интегралният подход, спрямо съдържателната педагогическа страна на извършеното научно изследване, както и рефлексивният подход за разработване и обосноваване на педагого-психологическия модел.

Ученическото самоуправление, класът и неформалните училищни субкултурни групи са елементи и подсистеми на системата от висш порядък – образователната институция *училище*. От своя страна и училището се разглежда като система от взаимовръзки. Това налага приложението на **системния подход**.

Концептуалните постановки на дисертационното изследване са кодирани с рефлексивния подход, относно развиване на просоциалното поведение на ученика в гимназиален етап.

Разработеният емпирико-теоретичен модел представя възможните връзки за обща подкрепа на ученика в гимназиален етап към развиване на просоциално поведение, подходи и методи в контекста на неговите ограничения и възможност за приложение в образователните институции на Република България.

Педагого-психологическото изследване е *интердисциплинарно*. То притежава значимост, предвид предпоставянето на структуроопределяща визия за просоциалното поведение на ученика в гимназиален етап на училищното образование. Направен е опит да се аргументират факторите за формиране на алтруистични нагласи и предприемане на конкретни помагачи действия. Фокус на педагого-психологическото изследване е образователната среда в гимназиален етап на училищното образование, междуличностната комуникация и социалното рамкиране на събитийността.

Основни изследователски методи в дисертационното изследване са:

- Методи за оценка и анализ на възможности за развиване на просоциално поведение в училищна среда на две равнища – пряка групово анкета в три етапа и четири експертни фокус групи, а именно:
 - проучване на изследователския проблем в четири експертни независими фокус групи;
 - проучване на просоциалната активност на учениците чрез анкетно изследване в три етапа, с цел разкриване възможностите и потенциала на класа, ученическото самоуправление и неформалните училищни групи.
- Теоретичен анализ на научна литература – теоретично проучване и анализ на проблема. Източниците на информация на дисертационното изследване са литературни и информационни – монографии, студии, научни изследвания, статии, концепции и др., както и електронните медии и Интернет, защото те отразяват съвременния процес на формиране на алтруистични нагласи в юношеството и изграждат по-ясен комуникационен образ, докато печатните издания по-често са коментарни и публикуват вече осъзната рефлексия и реакция на посланията.
- Функционален и ситуационен анализ.
- Лична рефлексивна техника – описание на „отделен случай“.

❖ ОСНОВНО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

ПЪРВА ГЛАВА. ПРОСОЦИАЛНО ПОВЕДЕНИЕ И ФОРМИРАНЕ НА АЛТРУИСТИЧНИ НАГЛАСИ В КОНТЕКСТА НА ОБЩАТА ПОДКРЕПА ЗА ЛИЧНОСТНО РАЗВИТИЕ

В тази глава са обособени два основни параграфа, свързани с дефиниране на основните понятия: емпатия, алтруизъм и просоциално поведение. Нагласите и мотивите са разгледани, като детерминанти на просоциално поведение, процесът на социализация и просоциално поведение на ученика.

Извършен е функционален анализ на концепции за групата – взаимодействието в групата като фактор за просоциално поведение на ученика. Проследява се ролята на класа, ученическото самоуправление и неформалните ученически субкултурни групи в тази насока – връстниците като фактор за социализация, ролята на общуването (междulichностната комуникация) за формирането на алтруистични нагласи у ученика и други фактори.

Анализирани са понятията за алтруизъм, просоциално поведение и помагачо поведение. Актуализирана е теоретичната рамка в този смисъл, като към нея се прибавят процесите на социална интеракция и междulichностна комуникация.

Анализирани са теоретичните възгледи за алтруизма, поведението и мотивацията. Нагласите, мотивите и потребностите са обосновани като основни детерминанти на просоциалното поведение.

Изследвана е взаимовръзката между социализацията и просоциалното поведение. Направен е анализ на възможностите на обучение към развиване на просоциално поведение на ниво личност и на ниво група.

Социалното взаимодействие и комуникацията са обосновани като интегративни процеси на обмяна на информация и мнения между индивидите, групите и институциите, които включват многократни съобщения за естеството на алтруизма и изразяват отношения, мнения или реакции към съобщенията за конкретно просоциално поведение или към институционалните мерки в обучението към развиване на просоциално поведение. Обоснована е връзката им с емпатията.

Организираното обучение към развиване на просоциално поведение на учениците от гимназиален етап на училищното образование се разглежда като процес за усвояване на обществено-исторически опит, насочен към овладяване на знания, умения и навици, към развиване на способности, при които се интегрира оценка на просоциалното поведение и развитието на стратегии за поощряването му.

Всички позитивни аспекти на социално поведение се възприемат като просоциално поведение. Това са позитивни реакции, облагодетелстващи друг/други субекти или социални обекти (Енциклопедичен речник по социология, 1996). Просоциалното поведение е обвързано със знакови понятия, каквито са благотворителността, сътрудничеството, приятелството, съпреживяването. В житейския им формат те се материализират като форми на просоциално поведение.

За първи път за просоциално поведение говори Уайсп, за да обозначи поляризираната форма на антисоциално поведение (Ачкова, М., 1989). Просоциалното поведение се изразява в помощтта, която един субект предоставя на друг, който е в неизгодно положение. Всички положителни форми на социално поведение и действия, които са в услуга на другия/другите субекти (или социални обекти) се разбират като просоциално поведение (Георгиев, Л., 2005).

Дефиниция за просоциално поведение дава Нанси Айзенберг. Според автора едно поведение се определя като просоциално тогава, когато човек предприема помощно действие към другия/другите без да търси възнаграждение (Eisenberg, N., 1986,1988).

Просоциално е самоотверженото себеотдаване за благополучието на другия/другите. Това са действия, които предполагат закрила, сътрудничество, съпричастност и др. (Zahn-Waxler, C., & Radke-Yarrow, M.,1990; Zahn-Waxler, C., Radke-Yarrow, M., Wagner, E., & Chapman, M.,1992). Просоциалното поведение е жертвоготовност в името на приятелството, каузата, съпричастността към другия/другите. В този смисъл жертвоготовността е надграждаща конституираните у човека социални умения.

Като форма на просоциални действия се възприема и имитиращото поведение, разбираемо като помагашо такова, което е така характерно за целия период на юношеството. В рамките на референтната група (групата на връстниците) в този етап на развитие се наблюдава имитиращо поведение. Формирането на алтруистични нагласи в юношеска възраст допринася за развиването на способности за сътрудничество и взаимопомощ между връстниците, например в класа, на ниво ученическо самоуправление, между членовете на неформалната субкултурна ученическа група и др.

Рубинщайн твърди, че животът на човека е неизменно свързан с този на другия човек, стремежът към когото се явява значимо условие в жетейския му път (Колчев, С., 1986). Човекът е зоон политикон и това го прави градивно свързан с човека. Човекът удовлетворява своите лични потребности най-пълноценно и осмислено въз основа на добродетелите, човещината и човеколюбието.

На ниво житейска психология, човекът се ръководи от фактори, които се движат по призмата „приятно – неприятно“, като емоционално състояние и моментно настроение. В този смисъл, човекът е склонен на просоциален акт тогава, когато постъпката му ще съдейства в полза на гореспоменатото. Просоциалните действия винаги са насочени към благополучието на другия/другите, като това не предполага стремеж към лична изгода. На безсъзнателно ниво, често искаме да помогнем, без на дневен ред да е мисълта за възмездие. Разбира се, удовлетворението от помощтта е вътрешен емоционален процес с позитивен знак, който някои автори е възможно да припознаят с егоистичната изгода.

Според Ervin Staub съществуват три направления, спрямо които се движи човешкото поведение – когато отправната точка е другият/другите, когато тя е съсредоточена на полето на субективната реалност на носителя и когато е в унисон с обществената нормативна система (Staub, E.,1978). Според автора, алтруистичното и егоистично-застъпеното, се разкриват най-пълно в поведенческите аспекти, в следствие на ръководните мотиви.

Когато действията на човека имат като отправна точка другия/другите и другият/другите са водещ мотив за извършването на тези безусловно безкористни действия, тогава поведението е алтруистично. И напротив, извършвайки просоциално действие на помощ към другия/другите, причината за което действие е фиксация в собствената психична реалност, то това помощно действие е продиктувано от егоистични мотиви. Причините за същото могат да бъдат търсени на полето на психичната конституция. Например Свръх-Аз, който е изграден вследствие на погрешни възпитателни методи с авторитарен характер, може да акумулира егоистични тенденции при извършването на помощни действия. Чувството за вина, стахът от неодобрение, помощта на всяка цена, която компенсира егото, са все егоистично-центрирани мотиви в дадено поведение.

Когато фокусът пада върху алтруистичните и егоистичните тенденции и техните поведенчески измерения впоследствие, трябва да бъде поставен акцент върху т.нар. социално приемливо поведение. Не винаги алтруистичните действия се възприемат като нещо свършено добро. Има много житейски примери в тази насока, когато агресивните тенденции са по-добре асимилирани, още повече че в някои култури те са класическа форма на обществени отношения. Абсолютизирането на алтруизма от страна на човек е погрешно и невротично, то издава вътрешни несвършенства, борби и слабости. Такива хора често са неправомерно конформни (Froming, W. J., Alleng L. and Jensen R.,1985).

Съществуват аргументи, които стимулират просоциалното поведение, разбирано като предоставяне на безкористна и доброволна помощ. Професионално успявящите и образовани хора, които са изградили гъвкави социални умения и които се ползват с добро име в обществото, а именно тези, чието поведение съответства на обществената нормативна и ценностна система, са личностите, които самоотвержено и безприкословно са готови да предоставят помощ (Майерс, Д., 2007).

Изводите, които авторите правят за просоциалното поведение, са все в една посока: когато човекът върши добро, той има и лични облаги от случващото се – дали като вътрешно удовлетворение или удовлетворяване на някаква потисната потребност, дали посредством насрещна благодарност, била тя вербална или материална впоследствие (връщане на помощта). За разлика от класическото разбиране за алтруизъм, просоциалното поведение не се ограничава до абсолютни безкористни стойности, напротив, то може да бъде и манифестирано.

Не е възможно да съществува абсолютизирано егоистично поведение. Напротив, дори и ефтаназията е провокирана от съчувствие и емпатия. От друга страна често не е възможно ясно разграничаване на мотивите за дадено поведение. Съществува и допускането за парадоксални съчетания (Coke, J. S., Batson, C. D., and McDavis, K.,1978; Adelberg, S., and Batson, C. D.,1978).

Алтруизмът е факт тогава, когато носителят помага на субект в състояние на дистрес. Последствията от просоциалните действия имат позитивна реципрочност, което на свой ред отново стимулира извършването на просоциален акт, а най-важните условия за това са безкористното намерение към другия/другите и свободата на действието, но тази, извън професионалния контекст

(Bierhoff, H.W., 1990).

Дефинициите за алтруизъм и просоциално поведение са множество на брой, но като цяло се свеждат до общи критерии. Помагашото поведение е характерно за общества с традиции в тази насока. Със сигурност алтруистичните тенденции на личностно ниво са застъпени по-добре там, където са наблюдавани и възпитавани. Формирането на алтруистични нагласи в юношеството (14-19 години) предопределят константността на просоциалните действия в житейския път.

Може да се каже, че просоциалните действия са своеобразно тестване в посока формирането на алтруистични тенденции в късното юношество (8-12 клас), а комуникацията и социалната интеракция са неизменно съпътстващи целия този процес – от зараждането на идеята за предоставянето на помощ, до действието и оценката.

Съществуват фактори на средата, които стимулират просоциалното поведение на учениците от гимназиален етап на училищното образование. Ценностите и нормите задават субективния микроклимат в посока просоциални действия. Обществено зададените норми стават част от личностните тогава, когато се образуват юношите (8-12 клас) към просоциални активности.

Училището следва да е ръководен фактор в посока организирано обучение към формиране на алтруистични нагласи и развиване на просоциално поведение на учениците от гимназиален етап на училищното образование, защото се осъществява цялостно педагогическо взаимодействие в рамките на общата подкрепа за личностно развитие на учениците и социалните норми се задават по образователен и социален път. Не би следвало юношите (8-12 клас) да не знаят що е то допустимо и правомерно поведение в дадена ситуация. Напротив, би следвало да бъдат обучавани в тази насока, посредством класически и иновативни методи и модели, а заедно с това да се предвидят повече часове за практически упражнения.

Човешките отношения, които се основават на последващите ползи при предоставянето на помощ се разглеждат от т.нар. *теория на взаимната изгода*.¹ Идеята е, че този, който помага, го прави с презумпцията, че ще получи на свой ред подкрепа в даден момент, след акта на помощ. Така представени нещата визират егоистичната предопределеност на приятелството, както и безкористното вътресемейно сътрудничество. Благоденията вътре в семейството се основават на взаимноизгодата и сигурността от получаването ѝ.

Предприемането на помощни действия от страна на хората е свързано с особеностите на обществото, чиито представители са те, културата, която те представляват, религиозните добродетели или стигми, както и с много други социални и личностни аспекти. Съществуват фактори, които влияят негативно върху оказването на помощ.

Човек, който не обладава ценностите на алтруизма, такъв у когото няма формираны нагласи за просоциални действия, не би бил склонен да помага, за разлика от човек, чиято ценностна система

¹ Oxford Academic: <https://academic.oup.com/book/10329/chapter-abstract/158090092?redirectedFrom=fulltext>

се основава на обществено нормираната.

Нерядко хората отказват да поемат отговорност посредством извършването на помощни действия, особено когато според тях има други възрастни, които могат да влязат в ролята на потенциални благодетели. В много случаи при такива хора се наблюдават дефицити на полето на психиката. В детството и юношеството такова поведение е присъщо за безучастните наблюдатели в ситуации на проявена агресия от и към връстници.

Подобно на гореспоменатото, съществуват ситуации, в които желанието за оказване на помощ бива блокирано у индивида, заради безучастнето на другите присъстващи (в такива случаи, предприемането на помощно действие е присъщо за самопожертвователния човек, а саможертвата е добродетел и качество на личността с установени алтруистични тенденции в юношеството). Според Роджърс в подобни ситуации страда самооценката на човека, който евентуално би предприел помощни действия. Тъй като себеоценката на индивида често е зависима от оценките и гледищата на другите, помощните намерения на първия могат да бъдат подтиснати и неосъществени. Това се случва тогава, когато индивидът не може да прецени правилно конкретната ситуация и същият изпадне в състояние на объркване (Роджърс, К. Р., 1994).

Факторите на средата, като непознатата среда и хора, критичната обстановка и неизяснената ситуация, неминуемо въздействат по един или друг начин върху поведенческите измерения. Като цяло, човекът е по-склонен да помага тогава, когато се чувства добре и изпитва душевен комфорт. „Вътрешни фактори, за които е установено, че влияят върху просоциалното поведение, включват такива променливи като настроението, в което е човек“ (Енциклопедия по психология и поведенческа наука, 2008).

ВТОРА ГЛАВА. ОСОБЕНОСТИ НА ОБЩАТА И ДОПЪЛНИТЕЛНАТА ПОДКРЕПА ЗА ЛИЧНОСТНО РАЗВИТИЕ НА УЧЕНИКА И ОБУЧЕНИЕТО КЪМ РАЗВИВАНЕ НА ПРОСОЦИАЛНО ПОВЕДЕНИЕ

Във втора глава на дисертационното изследване се извършва ситуационен анализ на рефлексивна картина на приобщаващото образование като стратегическа концепция за социализация на личността на ученика от педагогическо и социално-психологическо гледище.

Тук са разгледани, сравнени и анализирани направления, школи и учени в областта на еволюция на идеята за приобщаващо образование и съвременни тенденции за развитието му.

Представена е рефлексивна картина на приобщаващото образование в българското и европейското образователно пространство. Извършен е функционален анализ на дейността на екипите за подкрепа за личностно развитие в условията на училищното образование. Обособени са факторите за развиване на просоциално поведение на учениците от гимназиален етап на училищно образование като част от общата подкрепа за личностно развитие.

Приобщаващото образование е образователна стратегия, която следва своя еволюционен път на ниво световно образование, както и на равнището на държавните политики. С оглед на това е направен преглед на нормативни документи, регламентиращи обществените отношения в рамките на предоставянето на обща и допълнителна подкрепа за личностно развитие на децата и учениците, като част от структуроопределящите звена на приобщаващото образование в образователните институции и централните за подкрепа в Република България.

Поставен е акцент върху някои проблеми от практическо естество при предоставянето на обща и допълнителна подкрепа за личностно развитие в образователните институции у нас. Съвременното разбиране на философията на приобщаващото образование акцентира върху детецентрирания подход, който конституира идеята за неограничен ресурс в посока децата и учениците. Бяха направени съответните изводи в тази посока, а именно, че с днешна дата у нас ресурсите – образователни и човешки фактор – са ограничени, което дестабилизира процеса на приобщаващото образование на територията на много населени места в Република България.

Поставен е акцент върху формирането на алтруистични нагласи и просоциалните действия при учениците в гимназиален етап на две равнища – личностно и групово. Представена е идеята за организирано обучение към поощряване и мотивиране на просоциално поведение, което следва да задава уникален психо-емоционален и когнитивен облик у ученика (емпатия, инсайд, катарзис), като с това следва да се развива групова принадлежност.

Проблемът с идентичността е основен за периода на късното юношество (8-12 клас). Организираното обучение към развиване на просоциално поведение на учениците от гимназиален етап на училищното образование като част от общата подкрепа за личностно развитие на учениците, следва да подпомага процеса на формирането на структурните параметри на Аз-концепцията на полето на юношеската психика (14-19 години), както и идентифицирането с групата (клас/паралелка, ученическо

самоуправление, неформални ученически субкултурни групи).

Според съвременния прочит на философията на приобщаващото образование, педагогическите специалисти, които са част от екипите за подкрепа за личностно развитие (ЕПЛР), следва да използват мултиметодологичен подход що се отнася до работата с ученици със специални образователни потребности (СОП). С други думи, ако в класическото разбиране за специално образование става въпрос за *конкретна* методология и методи за интервенция, делегирани на *конкретен* тесен специалист, в рамките на *конкретна* образователна институция, то съвременните аспекти на приобщаващото образование не акцентират върху подобна категоризация. Според С. Стъбс, не би следвало да съществува единна, строга методология за справянето с даден проблем, по-скоро педагогическият специалист трябва да „напасне“ формите и методите на взаимодействие и преподаване спрямо личностните особености на детето или ученика; съвременното приобщаващо образование се стреми да въвежда децата и учениците със СОП в рамките на общообразователното училище, т.е. в повечето случаи не се касае за специално училище; обикновено само един психолог, един ресурсен учител, един логопед и пр. работят с всички деца със СОП на територията на една детска градина или едно училище, независимо от сложността и разнообразието на образователните потребности у тези деца (Стъбс, С., 2005).

Когато става въпрос за това, че педагогическите специалисти, практикуващи в сферата на работата с деца и ученици със специални образователни потребности, са постоянен дефицит в системата на предучилищното и училищното образование у нас, особено на територията на малки образователни институции и/или в малки населени места, няма как да не бъде поставен на дневен ред въпросът за качеството на предоставяните услуги, а именно качеството на работата на екипите за подкрепа за личностно развитие, по места. Факт е, че често се случва тези екипи, рядко председателствувани от класния ръководител (водец на екипа) на дете или ученик със СОП, да са непълни, което на практика е негативно подкрепление в посока бъдещ когнитивен дефицит на полето на детската или юношеска психика, а всичко това е за сметка на личностното израстване на детето или ученика. Често професионалните липси в екипите за подкрепа се компенсират от други педагогически специалисти (напр. главен учител), които на практика нямат отношение към конкретния проблем, защото нямат и необходимите тесни познания за работа с него.

Съгласно чл. 128, ал. 1 и ал. 2 от Наредбата за приобщаващото образование² "Екипът за подкрепа за личностно развитие в детската градина или училището се създава със заповед на директора за конкретно дете или ученик (...)", като „В състава на екипа по ал. 1 *задължително*

² *Наредба за приобщаващото образование*. Приета с ПМС № 232 от 20.10.2017 г., обн., ДВ, бр. 86 от 27.10.2017 г., в сила от 27.10.2017 г.; изм. и доп., бр. 105 от 2018 г., бр. 101 от 2019 г., бр. 48 от 2020 г., бр. 92 от 2020 г., акт. 11.11.2020 г. *Източник:* <https://www.mon.bg/>

участват психолог и/или педагогически съветник, както и логопед.“ Вече бе отбелязано, че нерядко такива педагогически специалисти са дефицит и практически е невъзможно да участват в състава на екипите, защото не могат да бъдат осигурени и на общинско ниво, както и от Регионален център за подкрепа на процеса на приобщаващото образование (РЦПППО). Дори и по някакъв начин да бъдат осигурени, присъствието им на територията на образователната институция е минимизирано във времеви аспект (защото могат да обхващат няколко училища и/или детски градини в различни населени места).

Колко адекватно би било да се сформира екип за подкрепа за дете/ученик с речеви проблеми, без в този екип да присъства логопед?

Какви ще са резултатите при работата с юноша с поведенчески проблеми, който би желал да споделя тревогите си единствено с доверен специалист на територията на училището, който специалист не би следвало да е учител, а на практика такъв кадър няма (защото образователната институция е малка и делигирания бюджет не може да се разходва в тази посока, дори и за половин щатна бройка)?

Полемиката в този контекст води до следните заключения:

- 1) психологичните проблеми категорично трябва да се решават по психологичен път;
- 2) логопедичните проблеми трябва да се решават единствено по логопедичен път;
- 3) проблемите, напр. свързани с научаването (обучителните затруднения), трябва да се разрешават по педагогически път – посредством процеса на възпитание, обучение и учене.

И когато говорим за непълни екипи за подкрепа за личностно развитие на децата и учениците, то тогава със сигурност не говорим за приобщаващо образование. Дебатът може да премине в нещо друго, но категорично не става въпрос за приобщаващо образование. Екипната педагогическа работата в непълни екипи, или в екипи с неквалифицирани педагогически специалисти (без специфични професионални компетенции), както и педагогическото взаимодействие „на парче“ с дете/ученик със специални образователни потребности, категорично не могат да изпълнят очакваните резултати в плана за подкрепа. Дори напротив – адресатът може да регресира за кратък период от време, а понякога и безвъзвратно.

В работен план, дейността на ЕПЛР, както и тази на специалистите на полето на задължителната обща подкрепа за личностно развитие, не е лишена от редица предизвикателства, които поставят на дневен ред много въпроси към така действащата нормативна уредба. Според философията на приобщаващото образование, всяко дете или ученик със специални образователни потребности е уникален случай, обект на уникална работа от страна на педагогическите специалисти³. Нормативната уредба обаче акцентира изключително върху общото и никак върху частното. С оглед на това, педагогическите специалисти понякога нямат свобода на действията си, за да се стремят на

³ Наредба за приобщаващото образование, 2017, чл. 3, ал.1. Източник: <https://www.mon.bg/>

всяка цена към „най-добрия интерес за детето“⁴.

▪ **Приобщаващото образование като държавна стратегия**

Конвенцията за правата на детето на Организацията на обединените нации (ООН) е приета от Общото събрание (ОС) на ООН на 20.11.1989 г. У нас тя е ратифицирана с решение на Великото народно събрание (ВНС) от 11.04.1991 г., обнародвана е в „Държавен вестник“ (ДВ), брой 32 от 23.04.1991 г., и е в сила от 3.07.1991 г.

В чл. 28, ал. 1, т. „а“ и т. „б“ е записано, че „държавите - страни по Конвенцията, признават правото на детето⁵ на образование и с оглед на осъществяването на това право във все по-голяма степен и при еднакви възможности, те по-специално трябва:

а) да направят началното образование задължително и безплатно за всички;

б) да насърчават развитието на различни форми на средно образование, включително общо и професионално образование, като ги направят достъпни и на разположение за всяко дете и вземат подходящи мерки, като въвеждането на безплатно образование и предоставяне на финансова помощ в случай на необходимост (...).“

Член 29, ал. 1, т. „а“ и т. „б“, гласи:

„Държавите - страни по Конвенцията, се споразумяват, че образованието на детето трябва да бъде насочено към:

а) развитието на личността на детето, на неговите таланти, умствени и физически способности до най-пълния им потенциал;

б) развитието на зачитането на човешките права и основните свободи и на принципите, провъзгласени в Устава на Организацията на обединените нации (...).“

В изпълнение на условията и критериите, заложен в Конвенцията на полето на образованието, законодателната власт в Република България приема, изменя и допълва съответните закони, каквито са Законът за предучилищното и училищното образование (ЗПУО), Законът за закрила на детето (ЗЗД), а изпълнителната власт, посредством свои постановления приема наредби и правилници (Наредба за приобщаващото образование).

Наредбата за приобщаващото образование е документът, в който са разписани подробно всички указания, свързани с практическата обосновка на процеса на приобщаващото образование на територията на Република България. Тя е обнародвана в „Държавен вестник“, брой 86 от 27 октомври 2017 г. Следват още няколко Постановления на Министерски съвет (МС) за изменение и допълнение на Наредбата, приета с Постановление №232 на МС от 2017 г., като последното от тях е

⁴ Закон за закрила на детето, чл. 3, т. 3. *Източник:* <https://www.mlsp.government.bg/>

⁵ Според чл. 1 на Конвенцията „дете“ означава всяко човешко същество на възраст под 18 години освен ако съгласно закона, приложим за детето, пълнолетието настъпва по-рано“.

Постановление № 291 от 23 октомври 2020 г. за изменение и допълнение на Наредбата за приобщаващото образование, приета с Постановление № 232 на Министерски съвет от 2017 г. (обн., ДВ, бр. 86 от 2017 г.; изм. и доп., бр. 105 от 2018 г., бр. 101 от 2019 г. и бр. 48 от 2020 г.), публикувано в брой 92 от 27 октомври 2020 г. на „Държавен вестник“.

С акта на обнародване на практика се определя държавния образователен стандарт за приобщаващото образование (чл. 22, ал. 2, т. 7 от Закона за предучилищното и училищното образование). Наредбата се отнася до осигуряването на обща и допълнителна подкрепа (приобщаващо образование) на децата и учениците, в контекста на обществените отношения свързани с настоящото, на полето на образователните институции в системата на училищното и предучилищното образование, като с това регламентира и дейността на центровете за подкрепа на процеса на приобщаващото образование, и други институции за предоставяне на подкрепа.

В Конституцията на Република България е записано, че „Всички хора се раждат свободни и равни по достойнство и права“, както и че „Всички граждани са равни пред закона. Не се допускат никакви ограничения на правата или привилегии, основани на раса, народност, етническа принадлежност, пол, произход, религия, образование (...)“ (чл. 6, ал. 1 и ал. 2 от Конституцията на Република България).

Конституционното право на образование на всеки български гражданин включва не само класическото разбиране за предучилищно и училищно образование, но и съвременното разбиране за приобщаващо образование. Приобщаващото образование е процес, насочен към индивидуалността на всяко дете или ученик, процес на личностна подкрепа в специфичен контекст. То е процес на разбиране и подкрепа на специфичните нужди и потребности на децата и учениците. Процесът е възможен чрез използването на класически и допълнителни образователни ресурси, целящи справянето с дадени образователни дефицити, както и пълноценното включване на децата и учениците на ниво клас, училище и общност.

Според Наредбата за приобщаващото образование има две форми на подкрепа:

- 1) допълнителна, от която се възползват не само деца и ученици със специфични потребности, но и такива с изявени дарби, и
- 2) обща, насочена към всяко дете и ученик в системата на предучилищното и училищното образование.

Най-голямото предизвикателство, което е на дневен ред пред приобщаващото образование, е да интегрира в училищната общност т.нар. „трудни деца“, както бяха етикетирани децата и учениците с образователни затруднения в недалечното ни минало (Пандин, С., Костов, Й., 2019).

В съответствие с Конвенцията на ООН за правата на детето и след обнародването на Наредбата за приобщаващото образование, у нас се проведеха много образователни инициативи във връзка с популяризирането ѝ сред педагогическата общност и родителите. Основният акцент на тези мероприятия бе поставен върху приобщаването на децата и учениците, върху т.нар. „философия“ на

приобщаващото образование.

Като *философия* приобщаващото образование е свършено нов концепт, чиято рамка се простира далеч отвъд медицинското разбиране за хроничен проблем или за образователен проблем, базиран единствено на дефицити в личностното израстване на детето или юношата. Затова, когато се има предвид процесът на приобщаване, трябва да се разбира, че всяка дейност по настоящото се отнася до социалните измерения на този гешалт. С други думи, философията на приобщаващото образование се основава на социалния подход. В наши дни учениците със СОП са равнопоставени с връстниците си, а тяхното интегрирано обучение може да бъде факт в най-близко находящото се начално, основно или средно училище, като същото се отнася и за яслите и детските градини. Направените промени в тази насока са съобразени с изискванията на международната общност и текстовете на Конвенцията на ООН за правата на детето.

Чл. 23, ал. 1, ал. 2 и ал. 3 от Конвенцията, гласи:

„1. Държавите - страни по Конвенцията, признават, че дете с умствени или физически недостатъци трябва да води пълноценен и достоен живот в условия, които осигуряват достойнството му, поощряват самостоятелността и улесняват активното му участие в обществото.

2. Държавите - страни по Конвенцията, признават правото на детето с умствени или физически недостатъци на специални грижи и насърчават и осигуряват според наличните ресурси оказването на такова дете и на поелите грижата за него на помощ, за която са направени постъпки, и която отговаря на състоянието на детето и на положението на родителите или другите лица, грижещи се за детето.

3. Признавайки специалните нужди на детето с умствени или физически недостатъци, помощта, оказвана в съответствие с точка 2 на този член, се предоставя безплатно, когато това е възможно, като се вземат предвид финансовите възможности на родителите на детето или другите лица, грижещи се за него, и е насочена към осигуряване на ефективен достъп и получаване на образование, обучение, здравни грижи, рехабилитация, подготовка за трудова дейност и възможности за отдих по начин, позволяващ на детето най-пълната възможна социална интеграция и индивидуално развитие, включително неговото културно и духовно развитие (...).“

Приобщаващото образование у нас се състои от вътречулищни, както и от извънчулищни дейности. С други думи подкрепата за личностно развитие, насочена изцяло към децата и учениците, се осъществява на територията на детските градини, училищата и центровете за подкрепа за личностно развитие, като тази подкрепа се осъществява спрямо спецификата на образователните потребности в индивидуален план. Приобщаващото образование се предоставя на децата и учениците в системата на предучилищното и училищното образование и се реализира като обща и допълнителна подкрепа за личностно развитие, която осигурява подходяща физическа, психологическа и социална среда за развитие на способностите и уменията им. За тази цел подкрепата за личностно развитие на децата и учениците е съобразена с техните субективни образователни нужди в контекста на утвърдените

стратегии за подкрепа на общинско и областно ниво. За децата и учениците с тежки заболявания подкрепа се осигурява извън територията на образователните институции и централите за подкрепа за личностно развитие, напр. в болнични заведения или в домовете на същите.

Като вътрешинституционална дейност, както и като дейност на полето на предучилищното образование, общата подкрепа за личностно развитие се предоставя на всички деца и ученици в образователна среда. Философията на общата подкрепа в приобщаващото образование кореспондира с последващите успехи на учениците на различни образователни равнища – наука, технологии, изкуства, спорт. Развиването на специфичния образователен потенциал у децата и учениците говори недвусмислено и за психичното им благополучие, в частност – продуктивно когнитивно развитие и емоционално-поведенческо израстване, чието следствие е именно просоциалното поведение. На практика това означава, че общата подкрепа за личностно развитие в най-голяма степен осмисля присъствието на децата и учениците в контекста на образователния процес в образователните институции. Продължителността ѝ корелира с началото и края на предучилищното и училищното образование.

Част от общата подкрепа за личностно развитие е *ранното оценяване* на децата в първа група на детската градина. Задачата на *скрининг* обследването е да бъдат оценени образователните потребности на новопостъпилите деца, както и на тези след яслата. Скринингът се провежда от обучен за целта учител или друг педагогически специалист. Обследването се извършва индивидуално с всяко дете, чиито родители са подписали декларация за информирано съгласие, във възрастовия диапазон 3 – 3,6 години, а ако поради някаква причина това не се случи – между 5 и 6 години (в предучилищна група или предучилищен клас). Целта на ранното оценяване е индикирането и превенцията на възможни обучителни затруднения.

Допълнителната подкрепа за личностно развитие е безусловно свързана с функционирането на т.нар. *екипи за подкрепа за личностно развитие*: на ниво образователна институция – екип за подкрепа за личностно развитие на детето/ученика; на ниво Регионален център за подкрепа на процеса на приобщаващото образование – регионален екип за подкрепа за личностно развитие.

Екипът за подкрепа за личностно развитие на детето/ученика се назначава от ръководството на образователната институция, с оглед на спецификите на дейността му. В една образователна институция има точно толкова екипи за подкрепа, колкото деца и ученици има на допълнителна подкрепа. Например, дете с хронично заболяване получава допълнителна подкрепа от съответните медицински специалисти, такова с логопедични проблеми получава основно логопедична помощ и т.н. Чл. 188 и чл. 189 от Закона за предучилищното и училищното образование (ЗПУО) гласят, че екипите за подкрепа за личностно развитие, които се създават на територията на детската градина или училището, извършват оценка на индивидуалните потребности на децата и учениците, като същите осъществяват всички дейности в рамките на допълнителната подкрепа за личностно развитие.

Регионалните екипи за подкрепа за личностно развитие се създават в Регионалните центрове

за подкрепа на процеса на приобщаващото образование. До голяма степен дейността им е свързана с част от дейностите на вътречилищните екипи, назначени със заповед на директорите на образователните институции. В този случай те осъществяват контролни функции.

Има и други институции, които са пряко ангажирани с процеса на приобщаване, което е видно от междунституционалното споразумение „Алгоритъм за взаимодействие между институциите в системата на предучилищното и училищното образование и дирекциите „Социално подпомагане“ по отношение осигуряването на подкрепата за личностно развитие на децата и учениците“, подписано между Министерството на образованието и науката (МОН) и Министерството на труда и социалната политика (МТСП). В частност, ЗПУО предвижда и социалните власти и доставчиците на социални услуги в общността да бъдат ангажирани в подкрепата за личностно развитие, наред с образователните институции и центровете за подкрепа за личностно развитие: „Институциите в системата на предучилищното и училищното образование осигуряват подкрепа за личностно развитие на децата и учениците съвместно с държавните и местните органи и структури, и с доставчиците на социални услуги.“ (Алгоритъм за взаимодействие между институциите в системата на предучилищното и училищно образование и дирекциите „социално подпомагане“ по отношение осигуряването на подкрепата за личностно развитие на децата и учениците, 2019).

Що се отнася до децата и учениците с изяви дарби, същите могат да бъдат насърчавани към развиване на техните творчески заложби и потребности от страна на Министерството на Културата, Министерството на образованието и науката, Министерството на младежта и спорта и Държавната агенция за закрила на детето, като същевременно с това им се дава възможност за постъпване в спортните училища и в училищата по изкуства. Децата и учениците с изяви дарби могат да бъдат стимулирани и подпомагани финансово и включвани в специализирани образователни програми от гореспоменатите институции (ЗЗД, чл. 5а).

Законът регламентира определянето на различни дейности в контекста на общата и допълнителната подкрепа за личностно развитие. Дейностите от общата подкрепа са разписани в *плана за действие*, а тези от допълнителната – в *плана за подкрепа* (чл. 189, т. 3 от ЗПУО). В цялостта си дейностите от общата подкрепа касаят онези деца и ученици, които са с изяви дарби, но и такива, които са изоставащи, но не със специални образователни потребности. Всички те получават допълнителен образователен ресурс, разписан в плана за действие.

В дейностите по общата и допълнителната подкрепа се включва и *ресурсното подпомагане*. В т. 24 от Допълнителните разпоредби на ЗПУО е регламентирана дейността на педагогическите специалисти, които обезпечават ресурсното подпомагане на територията на образователните институции: "Ресурсно подпомагане на деца и ученици" е осигуряване на обща и допълнителна подкрепа, основана на оценката на потребностите на децата и учениците, което включва осъществяване на дейности от специалисти, насочени към личностно развитие на децата и ученици със специални образователни потребности, и с оглед постигане на целите, заложили в плановете за

подкрепа и в индивидуалните им учебни програми“.

Ресурсното подпомагане е гъвкав процес, комплекс от дейности по осигуряването на обща и допълнителна подкрепа за личностно развитие на децата и учениците. В този процес са включени ресурсните учители, както и всички учители и другите педагогически специалисти на територията на образователната институция що се отнася до общата подкрепа и ресурсните учители и други учители и педагогически специалисти, определени със заповед на директора на образователната институция, за сформирването на екипи за подкрепа за личностно развитие, когато подкрепата е допълнителна.

В тази глава е доказана ролята на компетентностно-ориентираната базисна политика, осъществявана чрез и на основата на рефлексивния подход в системата на училищното образование у нас. В актуалните образователни европейски документи рефлексията е изведена с ранг на съществен елемент в структурата на „ключовите образователни компетенции“. Прегледът на теоретичните постановки, които третират рефлексивната проблематика, разкрива доминиращото внимание към началното формиране на компетентностите във всички аспекти на рефлексията.

ТРЕТА ГЛАВА. ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ ЗА КОНСТРУИРАНЕ НА МОДЕЛ ЗА РАЗВИВАНЕ НА ПРОСОЦИАЛНО ПОВЕДЕНИЕ НА УЧЕНИЦИТЕ ОТ ГИМНАЗИАЛЕН ЕТАП

За целите на изследването е проведена пряка групово анкета в три етапа (през септември 2018 г., през януари 2019 г. и през април 2019 г.) с ученици от 8, 9, 10, 11 и 12 клас на 2. СУ „Академик Емилиян Станев“, гр. София. Процедурата на диагностичното изследване е изпълнена от класните ръководители в часа на класа, след проведен предварителен инструктаж. В емпиричната извадка са включени 384 респондента в първи етап, 362 респондента във втори етап и 368 респондента в трети етап.

В първия етап на емпиричната извадка са включени 384 ученици от 8 до 12 клас, разпределени в 15 паралелки, от които 220 момичета и 164 момчета на възраст от 14 до 19 години, с български произход.

Във втория етап на емпиричната извадка са включени 362 ученици от 8 до 12 клас, разпределени в 15 паралелки, от които 210 момичета и 152 момчета на възраст от 14 до 19 години, с български произход. В настоящото изследване има двама ученици със специални образователни потребности, но липсват данни за ученици в неравностойно социално положение и нисък социоикономически статус, както и такива с различен етнически произход от българския.

Във третия етап на емпиричната извадка са включени 368 ученици от 8 до 12 клас, разпределени в 15 паралелки, от които 211 момичета и 157 момчета на възраст от 14 до 19 години, с български произход (вж. Приложение №1).

Проведената авторска анкета „Въпросник за алтруистични нагласи в юношеска възраст“ дава сведения за отношението на учениците към просоциални действия и като цяло, към просоциалното поведение. Въпросникът предоставя информация, благодарение на която може да се проследява поведенческата динамика и развитие на нагласите на юношите в контекста на конструирането на изследователски теоретичен модел за развиване на просоциалното поведение на учениците от гимназиален етап на училищното образование. Анкетата детерминира също така обща идея от поощряването на просоциалното поведение и степента на удовлетвореност на юношите във формалните и неформални ученически групи, както и относителния потенциал на класа/групата.

На база на получените резултати и направените изводи могат да се дефинират препоръки за усъвършенстване на технологията на приложението на обучение към развиване на просоциално поведение на учениците от гимназиален етап на училищното образование. Диагностичното изследване притежава актуалност, защото демонстрира нова визия за стимулиране на просоциалното поведение на юношите, посочва основните насоки и проблеми в процеса на педагогическата работа, анализира основните тенденции и необходимата промяна, като се фокусира върху социалната значимост на темата.

Анкетната карта се състои от седем въпроса, формулирани с цел, да се получи обективна и надеждна оценка на базата на най-често срещаните отговори и преобладаващо мнение на учениците за участието им в просоциални инициативи:

- в рамките на класа;
- в рамките на неформални/субкултурни училищни групи;
- на ниво ученически съвет/парламент (вж. Приложения № 2,3 и 4).

Четири от въпросите са отворени и предоставят възможност на учениците от гимназиален етап на училищното образование да опишат просоциалните инициативи, в които са участвали. Като изследователски инструмент е използван методът на допитването – пряка групово анкета в три етапа.

За обработване на резултатите са използвани програмния продукт ANOVA и Excel. Резултатите не съдържат лични идентификационни данни за ученика, а отговорите се приобщават анонимно към основния масив от отговори, заедно с отговорите на други ученици.

Предимствата на пряката групово анкета се изразяват в това, че тя предоставя качество на резултатите, в кратък времеви период и в условията на пълна конфиденциалност. Голямата ѝ популярност и разпознаваемост като метод за събиране на информация сред учениците в гимназиален етап на училищното образование се дължи на факта, че първата асоциация на „анонимност“ е равнозначна на така важните за юношите *свобода, независимост, искреност и неприкритост*. Това е основен аргумент за качеството и достоверността на проведеното диагностично изследване.

Като се има предвид субективният характер на оценките, диагностичното изследване няма основания да претендира за представителност. Изследването задава ориентируваща картина за отношението на учениците в гимназиален етап на училищно образование към просоциалните прояви. Оценяването се извършва на базата на *три показателя*:

- 1) Ситуация;
- 2) Съдържание на действието;
- 3) Ключови компетентности към развиване на просоциални активности – личностна, социална компетентност, компетентност за културна осведоменост и изява, гражданска компетентност.⁶

Ситуацията се отнася до просоциални действия, които може да са се случили на територията на училището или извън училището. Тя е основният *критерий* при подбора и формулирането на въпросите в анкетата. Въпросите са съобразени с възрастовите особености на учениците от гимназиален етап на училищното образование (14-19 години), като в представената бланка има подробно разяснение на значението на термина „алтруизъм“.

⁶ Ключовите компетентности могат да бъдат прочетени на официалния сайт на МОН, Раздел „Компетентностен подход“: <https://web.mon.bg/bg/100770>

Процесът на формиране на алтруистични нагласи у учениците в гимназиален етап на училищно образование е свързан с тяхното познавателно и емоционално-поведенческо развитие. В контекста на теоретичното обучение и затвърждаването му в просоциални дейности се наблюдава т. нар. „учене чрез правене“, което развива редица мисловни процеси и поставя силен акцент върху поведението.

Резултатите от проведеното анкетно проучване потвърждават необходимостта от разнообразни и стимулиращи екипни дейности на територията на училището (в и извън учебно време), които да формират постоянна поведенческа приемственост между връстниците и випуските. Екипната работа между учениците от гимназиален етап на училищното образование, а и не само, предоставя възможност за съпоставяне на собствения им опит с опита на техните връстници, както и по-големи и по-малки съученици.

В общия контекст, нагласите на учениците от гимназиален етап на училищното образование към просоциалните прояви са положителни. От така представените данни, могат да бъдат направени и други изводи в образователен и житейски аспект:

- просоциалните прояви трябва да бъдат насърчавани и поощрявани в тясно обвързване с комуникативния процес между родителите, учениците и учителите и другите педагогически специалисти;
- насърчаването и поощряването на просоциалните дейности изгражда и развива социални отношения, на базата на които учениците в гимназиален етап натрупват социален опит;
- необходими са по-активни педагогически усилия в посока себеувереност и просоциална активност. Това прави юношите по-отговорни и задружни в помощния процес.

Съчетаването на класически и интерактивни методи за обучение на учениците от гимназиален етап на училищното образование в контекста на формирането на алтруистични нагласи, мотивира учениците към позитивни поведенчески изяви. Индивидуалната и екипна активности на педагогическите специалисти в рамките на предложения модел за развиване на просоциалното поведение показват, че целенасочените дейности, базиращи се на постоянни във времето групови просоциални инициативи, развиват колективни алтруистични тенденции при учениците от гимназиален етап. Това означава също, че възникват групови действия, на принципа на уважението и толеранса към личностните различия между учениците. Тези действия изпълняват част от заложените цели на училищно ниво и целите на процеса приобщаващото образование в рамките на общата подкрепа за личностно развитие на учениците.

Позитивните резултати, насърчаването и поощряването на просоциалното поведение сами по себе си са положителни емоционални стимули, които тласкат учениците към просоциални действия. Това прави юношите (8-12 клас) по-уверени, инициативни и отговорни, възпремащи своето

място в групата и значимостта на действията.

Насърчаването и поощряването на просоциалното поведение е подкрепящо усилията на юношите в тази насока и влияе недвусмислено върху личностното развитие на учениците. Въз основа на получените данни от пряката групова анкета се наблюдават структурни групови промени от поведенческо естество, които кореспондират с усилията към развиване на алтруистични нагласи у юношите.

За целите на диагностичното дисертационно изследване са реализирани и четири фокус групи. Срещите са проведени в предварителния и основния стадий на анкетното изследване за оценка и усъвършенстване при конструирането на модел за развиване на просоциално поведение на учениците от гимназиалния етап на училищното образование. Фокус групите са използвани като допълнителен диагностичен метод за проверката на хипотезата на дисертационното изследване, както и за разработването на въпроси в анкетните карти. Две фокус групи са реализирани в предварителния етап на диагностично изследване, през месец септември 2018 година, с цел формулиране на въпроси в анкетните карти. Другите две фокус групи са осъществени в основния етап на анкетното изследване за оценка и усъвършенстване при конструирането на емпирико-теоретичен педагого-психологически модел за развиване на просоциално поведение на учениците от гимназиалния етап на училищното образование, през месец декември 2018 година, с цел формулиране на въпроси в анкетните карти във втори и трети етап (вж. Приложение № 5).

Предимството на метода за изследване (фокус групите са метод за качествени изследвания) е в неограничената възможност за наблюдение на процеса на взаимодействие по време на събирането на данни. Взаимодействието на участниците в този формат гарантира спонтанната изява и непринудени и аргументирани отговори на база факти, именно защото присъствието на други специалисти предизвиква стимулиращ ефект. При провеждането на четирите фокус групи се получи не само информация по темата за формирането на алтруистични нагласи в юношеска възраст (8-12 клас), но също така се генерираха нови данни, извън обхвата на изследователската хипотеза, същото благодарение и на насърчаването на груповата динамика.

Използван е методът на дискусията в първия си етап – етапът на *ориентация*. Формулирана е целта и темата на дискусията с всички участници във фокус групите. Определено е времето за продължителност на дискусията. Участниците в дискусията разбират значимостта на проблема и свободно обменят мнения. По време на дискусията не е допуснато оценяване на съжденията на участниците, както и даването на квалификации между тях. Участващите във всяка фокус група са насърчавани към групово решаване на проблема в делова и добронамерена атмосфера. Всеки един от участниците взема активно участие (без пасивни респонденти). Водещият подкрепя всеки изказал се участник.

Първата фокус група включва 6 души, всеки от които е старши учител в гимназиален етап – 5 жени и 1 мъж; трима от тях имат професионален опит от 10 до 15 години, трима от 15 до 20 години.

Четирима от респондентите притежават ОКС „магистър“, а двама са с „бакалавър“ (вж. Приложение № 5).

Обсъждани са въпросите: “Какви методи са необходими, за да се преподава така, че да се формират алтруистични нагласи в юношеска възраст, предвид променящия се социален контекст? / Какви методи са необходими, за да се поощри просоциалното поведение на учениците в гимназиален етап, предвид променящия се социален контекст?”.

Втората фокус група включва 5 души, четирима старши учители – двама от тях в прогимназиален етап на училищно образование, един в гимназиален етап на училищно образование и един в начален етап на училищно образование; един младши учител в гимназиален етап на училищно образование; 4 жени и 1 мъж. Един има от 5 до 10 години професионален опит, един има професионален опит от 10 до 15 години, двама от 15 до 20 години и един над 20 години. Трима от респондентите притежават ОКС „Магистър“, а двама са с „Бакалавър“ (вж. Приложение № 5).

Въпросите към тях са:

1. “Какви методи са необходими, за да се преподава така, че да се формират алтруистични нагласи в юношеска възраст, предвид променящия се социален контекст? / Какви методи са необходими, за да се поощри просоциалното поведение на учениците в гимназиален етап, предвид променящия се социален контекст?”.

2. “Предвид Вашия опит, какво е нивото на прояви на алтруизъм (просоциални действия) сред връстници от 8-ми до 12-ти клас?”.

3. “Опишете прояви на алтруизъм (просоциални действия) между връстници от 8-ми до 12-ти клас, за които знаете или на които сте били свидетели”.

4. “Какви според Вас са начините за поощряване проявите на алтруизъм (просоциалните действия) между връстници от 8-ми до 12-ти клас? Какво би спомогнало за повишаване броя на тези прояви?”.

Третата фокус група се състои от 6 души, петима от които са старши учители (един в начален, трима в прогимназиален и един в гимназиален етап на училищното образование) и един главен учител в гимназиален етап на училищното образование – 5 жени и 1 мъж; трима от тях имат професионален опит от 10 до 15 години, трима от 15 до 20 години. Всички респонденти притежават ОКС „магистър“ (вж. Приложение № 5).

Въпросите към тях отново са:

1. “Какви методи са необходими, за да се преподава така, че да се формират алтруистични нагласи в юношеска възраст, предвид променящия се социален контекст? / Какви методи са необходими, за да се поощри просоциалното поведение на учениците в гимназиален етап, предвид променящия се социален контекст?”.

2. “Предвид Вашия опит, какво е нивото на прояви на алтруизъм (просоциални действия) сред връстници от 8-ми до 12-ти клас?”.

3. “Опишете прояви на алтруизъм (просоциални действия) между връстници от 8-ми до 12-ти клас, за които знаете или на които сте били свидетели”;

4. “Какви според Вас са начините за поощряване проявите на алтруизъм (просоциалните действия) между връстници от 8-ми до 12-ти клас? Какво би спомогнало за повишаване броя на тези прояви?”.

Четвъртата фокус група включва включва 5 души, трима от които са старши учители в гимназиален етап на училищното образование, един е зам.-директор учебна дейност (педагогически специалист) и един експерт от Държавната агенция за закрила на детето (ДАЗД) – 3 жени и 2 мъже; експертът от ДАЗД има професионален опит от 5 до 10 години и ОКС „магистър“, двама от учителите имат професионален опит от 10 до 15 години, един от 15 до 20 години и един над 20 години. Двама от учителите притежават ОКС „магистър“, а един е с ОКС „бакалавър“ (вж. Приложение № 5):

1. “Какви методи са необходими, за да се преподава така, че да се формират алтруистични нагласи в юношеска възраст, предвид променящия се социален контекст? / Какви методи са необходими, за да се поощри просоциалното поведение на учениците в гимназиален етап, предвид променящия се социален контекст?”;

2. “Предвид Вашия опит, какво е нивото на прояви на алтруизъм (просоциални действия) сред връстници от 8-ми до 12-ти клас?”;

3. “Опишете прояви на алтруизъм (просоциални действия) между връстници от 8-ми до 12-ти клас, за които знаете или на които сте били свидетели”;

4. “Какви според Вас са начините за поощряване проявите на алтруизъм (просоциалните действия) между връстници от 8-ми до 12-ти клас? Какво би спомогнало за повишаване броя на тези прояви?”.

Мотивирането на просоциалното поведение на ученика от гимназиален етап на училищното образование може да се случва най-вече в рамките на референтната група на връстниците, която е водещ фактор за личностно развитие в периода на юношеството. Това съвсем не означава, че другите фактори на средата са изолирани. Насърчаването на просоциалното поведение и целенасочените и структурирани действия към формирането на алтруистични нагласи от страна на училището и родителите са от първостепенно значение за потенциално въздействие върху групите на връстниците в рамките на класа, ученическото самоуправление и неформалната ученическа група. В този смисъл могат да бъдат направени препоръки за мерки и дейности за поощряване на просоциалното поведение в контекста на общата подкрепа за личностно развитие на учениците от гимназиален етап на училищното образование.

На училищно равнище трябва да се прави ежегоден анализ на равнищата на просоциални прояви на учениците със съответните заключения и предложения за по-нататъшни периоди от време. Стратегическата концепция в тази насока трябва да обхваща и взаимодействието с родителите на базата на тренинги, обучения и индивидуални консултации. В рамките на изготвянето на училищна

стратегия за насърчаване на просоциалното поведение на учениците, трябва да се имат предвид и мотивиращите поведението фактори, в смисъла на единна универсална система на равнопоставеност (отчетност на всички просоциални действия и тяхното манифестиране пред връстници на територията на училището; награден фонд, под формата на ученически посещения на културни паметници и забележителности; изготвяне на алманахи и годишници в този контекст и др.).

На равнище училищен клас е необходимо да се създадат условия за организация за комплексно и активно участие на ученици и родители в просоциални дейности. Това може да се случва в и извън учебно време, като бъде съсредоточено на полето на дейностите, описани в предходните глави. Наред с тези инициативи е нужно, особено в часовете на класа, да се повишават знанията на учениците по гражданско образование, в унисон, но и извън контекста на учебния материал по гражданско образование, като част от философския цикъл (понастоящем учебният предмет се преподава само в 10. и 11. клас). Акцентите в процеса на обучение към формирането на алтруистични нагласи в юношеска възраст на ниво клас трябва да бъдат поставяни върху моделите на човешкото поведение, ценности и норми, както и върху изграждането на социални и комуникативни компетентности.

В комуникативен план трябва да се активизира взаимодействието между родителите и педагогическите специалисти и училищните власти. Изисква се повишаване на компетентностите на учителите и родителите по въпросите на късното юношеско развитие (14-19 години), в рамките на психологията на развитието и гражданското образование, което е възможно посредством осъществяването на различни форми на обучение, напр. включването им в семинари.

На друг план трябва да се обърне специално внимание на комуникацията с учениците – в училище и у дома. Активният диалог в процеса на взаимодействие с тях зависи до голяма степен от включването им в дейности – училищни и извънкласни такива, съобразени с възрастовите и индивидуалните им особености, което ги поставя в значима и привлекателна позиция, и съдейства в позитивен план за личностното им развитие (развиват се емпатията и съпричастността, поставя се акцент на взаимопомощта).

Необходимо е планирането и осъществяването на съвместни интелектуални форми на педагогическо взаимодействие, които да акцентират върху ползите от общуването между представителите на общностите (ученици, родители и учители), което недвусмислено трябва да допринесе за повишаване на нивата на просоциалните прояви при юношите. В процеса на обучението и практическите занимания за развиване на просоциално поведение в училище, както и в контекста на общуването между представителите на общностите, учениците формират умения за разбиране и осъзнаване на значимостта на действието, чрез преживяването му в рамките на просоциалната ситуация.

Въз основа на резултатите от емпиричното диагностично изследване може да се направи извода, че основната цел на поощряването на просоциалните прояви на учениците в гимназиален етап все още не е постигната на училищно равнище. Мотивацията на учениците за помагачо поведение не е висока и най-вероятно се свързва главно с възможността те да се социализират в рамките на ученическото самоуправление, класа и неформалните ученически групи и само при някои от тях е осъзнат личностен избор.

Резултатите от емпиричното диагностично изследване потвърждават, че учениците нямат създадена организация на свободното време. Просоциалните дейности се свързват най-вече с училището и училищната организация в този контекст.

Констатирано е, че технологичният напредък е от изключителна важност по отношение на съдържанието в учебните програми, както и в процеса на обучение, възпитание и социализация.

Усвояват се повече теоретични знания, а информацията често не придобива практически измерения. Знанията не се прилагат на терен и в този смисъл не се надграждат в теоретично ориентираната училищна среда. Липсата на достатъчно практически упражнения е съществен недостатък в процеса на формирането на нагласи и умения в рамките на реални просоциални ситуации.

По-голямата част от учениците не познават и не умеят да формулират правилно основните дейности, характеризиращи просоциалните прояви. Повече от половината ученици познават и спазват установените норми в училището, но не са усвоили просоциални умения, както и опит за справяне в нови, нетипични ситуации, в реална среда. Не са запознати достатъчно добре с възможни помощни ситуации в училищна среда, с възможни ситуации в околна среда, както и с възможните начини за реакция.

Учениците са информирани и имат основни знания за просоциалните прояви, но не умеят да анализират, интерпретират и да прилагат наученото в конкретни ситуации. Голяма част от тях помагат на съучениците и приятелите си, участват в благотворителни инициативи и умеят да организират собствените си дейности, но не умеят да правят оценка на извършените просоциални дейности (до голяма степен не умеят и да формулират задачи и проблеми, свързани с просоциалното поведение).

Резултатите показват също така, че учениците се чувстват несигурни по отношение на задълженията си като участници в помагачо действие.

Изводът е, че все още не са постигнати минимални изисквания за формиране на съответните нагласи у изследваните ученици от гимназиален етап на училищното образование и приложението им в съответната среда.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА. ЕМПИРИКО-ТЕОРЕТИЧЕН ПЕДАГОГО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИ МОДЕЛ ЗА РАЗВИВАНЕ НА ПРОСОЦИАЛНО ПОВЕДЕНИЕ НА УЧЕНИЦИТЕ ОТ ГИМНАЗИАЛЕН ЕТАП НА УЧИЛИЩНО ОБРАЗОВАНИЕ

За развиването на просоциалното поведение на учениците от гимназиален етап на училищно образование в рамките на общата подкрепа за личностно развитие е необходим подход, с акцент върху базисна компетентностно-образователна политика. Практико-приложната му стойност виждам в разработване на технология на основни и допълнителни форми на педагогическо взаимодействие от учителя, спрямо маркерите на конкретната образователна среда. Целта е да се представи технология и приложение на форми за образователно взаимодействие за развиване на просоциално поведение на ученика в гимназиален етап.

Емпирико-теоретичният педагого-психологически модел за развиване на просоциалното поведение на учениците от гимназиален етап на училищното образование е изграден върху интегралния (педагогически) подход (Андреев, М., 1986). и рефлексивния (психологически) подход (Ангушев, Г., 1979; Колева, И., 1990, 2008; Шошева, В., 2001).

„Реализирането на интегралния подход е съпроводено с изсяняването и проучването на интегративните тенденции в обучението. Според М. Андреев при наличието на предметната система съществуват следните основни направления за интеграция на знанията: да се реализира методологически и междудисциплинарен синтез на знанията; да се изучават знания с висока степен на преносимост; да се провеждат упражнения и практически занятия, да се осигурява връзка между теоретичните знания и живота; да се организират комплексни дейности“ (Илиева, С., 2017).

„Цел на рефлексията е методологичното обосноваване на теоретичната система. Резултатът ѝ се свързва с обогатяване на нейния обект по пътя на откриването на концептуалните структури от по-висок ред на обобщеност. Предмет на рефлексията е непосредствената психическа активност на индивида – познания, преживявания, общуване, която е неотделима от нейното осъзнаване“ (Колева, И., 2016).

Моделът за развиване на просоциално поведение на учениците от гимназиален етап на училищното образование представлява технология на процес на педагогическо взаимодействие *учител-ученик* в училище – емпирико-теоретичен педагого-психологически модел – чиято цел е да бъде установено позитивно влияние върху повишаването на познавателните способности на юношите (8-12 клас) при формирането на просоциални компетентности. Формирането на алтруистични нагласи е обширна област от цялостното психо-социално развитие в този възрастов период. За да се проследи формирането на нагласи е необходимо да се приложи формиращ експеримент. В настоящото диагностично изследване такъв не се прилага, а емпирико-теоретичният модел е разработен на базата

на диагностичен срез. Ето защо се изследва усвояването на някои ключови компетентности⁷ към формирането на алтруистични нагласи, т.е. които имат пряко отношение към алтруистичните нагласи и просоциалното поведение.

Предлага се вариант на учебното съдържание в часовете на класа с акцент върху приобщаващото образование. Настоящото не налага консеквентни промени от методическо и дидактическо естество.

Прилагането в практиката на експерименталния емпирико-теоретичен педагого-психологически модел за развиване на просоциално поведение на учениците от гимназиален етап следва да се осъществява посредством работа във всички паралелки от 8, 9, 10, 11 и 12 класове. Емпирико-теоретичният модел се представя в шест основни фази въз основа на йерархията на мисловните умения по Б. Блум (Bloom, V. S., 1965), като целта е формиране на компетентности за просоциално поведение и във връзка с обогатяването на учебното съдържание на темите в часа на класа.

Учебното съдържание по всяка конкретна тема следва да се реализира на базата на нивата от Таксономията на Б. Блум, която е анализирана подробно в съдържателната рамка на модела за развиване на просоциално поведение на учениците от гимназиален етап на училищното образование. Когато учениците овладяват последователно всяка една фаза, те усвояват и информацията, свързана с просоциални прояви и просоциалното поведение въобще, съобразно индивидуалните особености на ученика в процеса на учене (познавателна активност, темпове на учене, специфични образователни потребности).

Комбинирането на емпирико-теоретичния модел за развиване на просоциално поведение на учениците от гимназиален етап на училищното образование с метода на обрънатата класна стая (Strayer, J. F., 2012) като допълнителна форма на педагогическо взаимодействие, би съдействало в посока предварително самостоятелно запознаване на юношите (8-12 клас) с учебното съдържание. Впоследствие учениците могат да използват по-уверено и по-умело получените знания по време в процеса на обучение. В настоящата работа не се разработва технология въз основа на тази форма на педагогическо взаимодействие.

Предварително усвоеният учебен материал, от страна на учениците (8-12 клас), стимулира тяхната познавателна активност, благодарение на което се надграждат и осъзнават знания. Независимо от факта, че акцентът в урока вече не се отнася до получаването на нова информация, тъй като тя е предварително усвоена, учителят трябва да се намесва и да съдейства в рамките на подредбата и надграждането на новите знания. Благодарение на приложението на интерактивни дидактически и възпитателни методи, както и груповата дейност, се постига затвърждаване и надграждане (придобиване, усъвършенстване) на знания и умения.

⁷ Споменатите в трета глава просоциални компетентности са част от ключовите компетентности на компетентностно-образователния подход, който стои в основата на съвременната образователна политика.

Предварителното усвояване на знанията следва да провокира рефлексивното мислене на ученика от гимназиален етап на училищното образование. Съвременните технологии и Интернет, както и класическите форми на индивидуална или групова домашна работа, са от голямо значение за приложението на знанията към формирането на компетентности, които провокират просоциални активности. Важно е учителят да толерира и насърчава свободата на избора на юношата (8-12 клас) в процеса на подготовка (електронен/дигитален проект – презентация, анимация, видеоклип и др; класически триизмерен/реален проект – макет, конструкция, инсталация; класическа домашна работа – в тетрадка по избор, листове).

Организираното обучение по емпирико-теоретичния модел за развиване на просоциалното поведение на учениците от гимназиален етап на училищното образование се основава на комбинирания урок, като основна форма на педагогическо взаимодействие (Iqbal, I., Siddiqie, S., A., Mazid, A., 2021). В комбинирания урок се предоставя информация на базата на различни източници. Формите за организация на обучението са фронтална и индивидуална.

Като организация на процеса на обучение емпирико-теоретичният модел за развиване на просоциално поведение на учениците от гимназиален етап на училищното образование се състои от 8 основни фази:

1. Мотивация – за да се създаде мотивация за помагачо действие, могат да се използват помощни средства като фигури, картини, чертежи, скици и др. за формирането на понятие; предлага се исторически обзор в рамките на темата, вербално и визуално представяне на информация за просоциални действия от страна на връстници, както и статистически данни от това естество, четене на предложени откъси от художествени и научни публикации по темата и др. Организирането на този етап цели мотивирането на ученика към последващи просоциални действия.
2. Целеполагане – целите в обучението към развиване на просоциално поведение у учениците от гимназиален етап на училищното образование се степенуват по следния начин:
 - на преден план са поставени цели, свързани със знанията на учениците;
 - на втори план са целите, свързани с изграждане на компетентности „динамична съвкупност от знания, умения, нагласи и отношения, които се придобиват в процеса на обучение“⁸ (Компетентности и образование, 2019).
3. Формиране на творческите способности в контекста на „социологосоциален и трудов процес (реализацията на способностите в труда и творчеството)“ (Трифонов, Т., 1987). Всеки един от учениците се запознава с крайния резултат, към който трябва да се стреми.
4. Осигуряване на нова информация – нужно е последователно, циклично и с постоянство да бъде представяна нова информация, включваща данни за проактивни ученически дейности –

⁸ Целият текст може да се прочете в официалния сайт на МОН: <https://web.mon.bg/bg/100770>

алтруистични постъпки, благотворителни инициативи, дарителски кампании, както и за резултатите от тези дейности.

5. Осъзнаване на знания и рефлексивно поведение.
6. Нова инициатива – за придобиване на нови знания, в рамките на осъществяването на просоциални действия, е необходимо да бъдат предприемани и подкрепяни нови активности.
7. Самооценка като индивидуален акт на ученика.
8. Пренос на усвоените знания/домашна работа – просоциални активности се реализират не само на ниво класна стая и на ниво училище, но и извън тях. За формиране и развиване на просоциални нагласи у юношите (8-12 клас) е необходимо на учениците да се поставят допълнителни задачи, които да активизират ключови компетентности към развиване на просоциални активности – личностна, социална, компетентност за културна осведоменост и изява, гражданска компетентност.

При подходяща организация на процеса на организирано обучение към развиване на просоциално поведение на учениците от гимназиален етап на училищното образование се създават възможности за активно участие на всички ученици. Всеки ученик има възможността да участва в разрешаването на проблеми, като се включва активно и в просоциални активности. В резултат на това се наблюдава следната групова динамика:

- ученици с образователни дефицити и такива от уязвими групи подобряват личностната самооценка, което коригира Аз-концепцията им;
- изявените ученици са удовлетворени от това, че са в помощ на другите;
- другите участници съдействат за сплотяването на групата.

Ролята на учителя/педагогическия специалист е да осъществява методическото и експертното ръководство в рамките на организирането на познавателната дейност на юношите (8-12 клас). В рамките на активната познавателна дейност учениците от гимназиален етап на училищното образование правят препратка от усвоените знания към просоциални действия, с което развиват своите комуникативни умения, умения за сътрудничество и различни форми на взаимодействие.

В рамките на активното общуване, юношите (8-12 клас) споделят гледни точки и опит по между си, обсъждат информация свързана с минали и предстоящи просоциални дейности. За формирането на просоциални компетентности (към алтруистични нагласи) съдействат още диалога, взаимното изслушване и зачитането на мнението на другите при вземането на решения. В известен смисъл емпирико-теоретичният модел е позициониран не само в рамките на общата подкрепа за лично развитие в процеса на приобщаващото образование, но и в контекста на допълнителната подкрепа.

Средствата за обучение, които съдържа емпирико-теоретичният педагого-психологически модел за развиване на просоциално поведение на учениците от гимназиален етап на училищното

образование са художествени ресурси, мултимедийни ресурси и комплекс от дейности за прилагане на знанията.

Обучението към развиване на просоциално поведение на учениците (8-12 клас) е от съществено значение да бъдат подбрани правилно, а именно спрямо индивидуалните особености и спецификите на възрастта, учебните материали. Важна е и формата на представяне на дидактическите материали (визуална, дигитална, музикална), в т.ч. и тяхното качествено представяне, съобразно потребностите на учениците от гимназиален етап на училищно образование. Учебните дейности следва да съчетават пряко и онлайн взаимодействие в рамките на организираното обучение.

В *структурата* на емпирико-теоретичния модел за развиване на просоциалното поведение на учениците от гимназиален етап на училищното образование са включени следните елементи:

- цели, задачи, визия и принципи на модела;
- субекти на учебния процес;
- характеристики на учебния процес;
- характеристики на учащите и учебния процес;
- подкрепяща учебна среда;
- подготовка и реализация на учебния процес;
- очаквани резултати от обучението.

Целта на емпирико-теоретичния модел е да улесни бъдещи действия за планиране, организиране и реализиране на обучение към развиване на просоциално поведение на ученици в гимназиален етап. Моделът представя технология за организиране на процеса на обучение към насърчаване на просоциално поведение, цели създаване на предпоставки за формиране на алтруистични нагласи у учениците и оказва съдействие за усъвършенстване на социалната им култура.

От целта произлизат следните *задачи на емпирико-теоретичния модел*:

- да очертае специфичните изисквания към обучаващите към развиване (насърчаване, мотивиране) на просоциално поведение у учениците;
- да очертае условията за организиране на учебния процес с обучаемите;
- да очертае параметрите на учебния процес в съответствие със съвременната (актуалната) училищна среда.

Развиването на просоциално поведение на учениците от гимназиален етап на училищното образование изисква приложението на специфична организация на познавателна дейност, която се основава на форми на педагогическо взаимодействие, в който процес социалните умения на юношите (8-12 клас) се изграждат на базата на съвместни просоциални инициативи.

Осигуряването на подкрепяща среда е една от формите на обучението към развиване на просоциално поведение. Процесът е продуктивен тогава, когато всеки ученик е въввлечен в него и е мотивиран за помагачи действия. *Ученикът е мотивиран тогава, когато е удовлетворен от участието си – разбира добре мястото си в групата (защо, какво, как върши), вижда резултатите*

от собствената си дейност, личните резултати и труд не остават незабелязани, осъзнава че е неизменна част от гравитния процес. Така се постига личностно израстване на всеки от участниците в просоциални действия в рамките на общата подкрепа за личностно развитие в гимназиален етап.

Същността на обучението към формиране на просоциално поведение на юношите (8-12 клас) е организация, в която, в рамките на общата подкрепа за личностно развитие, са включени всички ученици от гимназиален етап. Като пълноправен участник в процеса, всеки гимназист получава знания, които материализира в помощни действия, а самият опит също е източник на знания.

Ролята на учителя/педагогическия специалист в процеса е да насърчава учениците към самостоятелно търсене и групово вземане на решения. Задачата на учителя се отнася до създаването на необходимите условия за просоциална активност на учениците. В този смисъл, взаимодействието на учителя и учениците се променя, като се трансформира от педагогическа активност към ученическа активност.

Всеки ученик има свой принос в просоциалните активности, който се състои в диалогичната обмяна на идеи и предложения за действия. Благодарение на комуникацията и интеракцията учениците получават нови знания един от друг и развиват умения за работа в група, които се основават на взаимното сътрудничество.

В рамките на организираното обучение учениците се научават да разрешават казуси и инциденти, като анализират информацията и впоследствие се аргументират. Дискусиите провокират креативното мислене, което предполага обсъждането на алтернативни възможности за решения и подходи, свързани с помагашото поведение. В общуването помежду си учениците развиват идеята за взаимопомощ, като самото общуване в рамките на класа е своеобразна взаимопомощ. Казусите и самостоятелните творчески задачи (разработване на проекти, анализ на документи и други информационни източници, типове игрови технологии и пр.) е целесъобразно да се провеждат в малки групи, чиито брой може да варира.

Интегралният подход структурира по такъв начин знанията, че учениците да съумяват да осъзнаят свързаността на детайлите в едно неделимо цяло, в системата. Тя е средство за генериране на нови идеи във връзка с просоциални дейности и последващи действия в рамките на обучението към формиране на просоциално поведение в часове на класа.

С оглед на интегрирания характер на обучението към развиване на просоциално поведение, поставяните казуси и задачи изискват съвместната работа по тях и от страна на учителите/педагогическите специалисти, и от страна на учениците.

Често наблюдавани проблемни ситуации са ситуацията от дидактическо естество. Нерядко ученици изпитват затруднения, свързани с липса или недостатъчни знания (което оказва влияние върху уменията за справяне с казус и пр.), поради една или друга причина, напр. липса на интегрирано учебно съдържание.

В противовес на това учителят трябва да се стреми да стимулира учениците да представят

лична интерпретация на явленията и събитията, а впоследствие заедно – ученици и учител, търсят и обясняват причините за тях. Учениците трябва да бъдат стимулирани към представянето на собствени мотиви, цели и аргументи, напр. в рамките на дадено помощно действие.

Използването на интерактивни методи също е начин да бъдат поставяни цели и задачи, въз основа на които учениците да развият воля за търсене на решения и анализ. Интеракцията стимулира стремежите на юношите за постигане на високи резултати в рамките на просоциалната активност, развият се социални и комуникативни умения в ситуации на помощни действия, както и в класната стая. Интеракцията съдейства в посока формиране на личностния мироглед, за критичния поглед върху нещата, както и за рефлексията спрямо алтернативното мнение. Способства за оптимална работа в групата и в процеса на адаптиране към ситуации, които изискват работа в екип и индивидуални усилия.

В рамките на обучението към развиване на просоциално поведение на учениците от гимназиален етап, педагогическите специалисти трябва да притежават знанието за психологическия подход, който определя педагогическата технология на прилаганата форма на педагогическо взаимодействие.

❖ ИЗВОДИ

В технологичен аспект изводите са представени в научна дискусия след всяка глава на дисертационното изследване.

Тук ще се спра на **основните изводи** в дисертационния труд, по посока на поставените от мен изследователски задачи:

Извършен е теоретичен анализ на просоциалното поведение на ученика в педагого-психологически план.

Разработени са методологически основания на емпирико-теоретичен педагого-психологически модел за развиване на просоциално поведение на ученика чрез: анализ на проблематиката на просоциалното поведение в юношеска възраст – 8-12 клас;

Изследвано е влиянието на социалната и субкултурната среда върху поведението на ученика в училищни условия.

Разработени и апробирани са примерни теми в часа на класа в рамките на обучението към развиване на просоциално поведение. /лична рефлексивна техника/

Изследвани са процесите и явленията в образователна училищна среда, влияещи върху просоциалното поведение на учениците в гимназиален етап на училищното образование.

Извършен е ситуационен и функционален анализ анализ към развиване на просоциално поведение на учениците от гимназиален етап на училищното образование.

Разработен е емпирико-теоретичен педагого-психологически модел за развиване на просоциално поведение, който включва серия от дейности на училищно ниво, свързани с формирането на алтруистични нагласи в късна юношеска възраст (8-12 клас); разкриват се възможностите на класа, ученическото самоуправление и неформалните училищни групи за поощряване на просоциалното поведение: инструментариум за установяване на равнището на просоциална активност на учениците в гимназиален етап на училищното образование и за изследване на просоциалното поведение на учениците в рамките на класа, ученическото самоуправление и неформални училищни субкултурни групи, като предпоставка за формиране на алтруистични нагласи.

Разработени са методически насоки за работа на учители и педагогически специалисти за развиване на просоциално поведение у учениците от гимназиален етап на училищното образование, чрез система от методи на педагогическо взаимодействие, структурирани в четири аспекта: методи по комуникативната рефлексия, методи по кооперативната рефлексия, методи по интелектуалната рефлексия, методи по личностната рефлексия. /лична рефлексивна техника/

Разработени и апробирани са примерни форми на педагогическо взаимодействие за развиване на просоциално поведение у ученика от гимназиален етап на училищното образование. Разработени и апробирани са примерни похвати на педагогическо взаимодействие за развиване на просоциално поведение у ученика от гимназиален етап на училищното образование. /лична рефлексивна техника/

Разработени и апробирани са проактивни дейности на педагогическо взаимодействие за развиване на просоциално поведение у ученика от гимназиален етап на училищното образование. /лична рефлексивна техника/

Анализирани са ограниченията за приложение на емпирико-теоретичния педагого-психологически модел.

Изборът на метод или техника се осъществява от учителя/педагогическия специалист въз основа на спецификите на разглеждания проблем, както и въз основа на потенциала и особеностите на класа. Особено важно е в процеса на формиране на алтруистични нагласи и развиване на просоциално поведение да се мотивират креативността и самостоятелната дейност на малката група, което включва вземането на общи решения, взаимопомощта и толерантността, както и критичната оценка за дейностите в рамките на групата, като самооценъчна обратна връзка. Обучението изгражда ключови компетентности (комуникативни, социални, емоционални и др.) за периода на юношеството и в този смисъл е важна част от общата подкрепа за личностно развитие на учениците от гимназиален етап.

За повишаването на степента на знанията и компетентностите на учениците от гимназиален етап е необходимо да се обърне особено внимание на самостоятелната подготовка, в рамките на обучението към формиране на алтруистични нагласи и развиване на просоциално поведение. С оглед на това:

- трябва да бъдат търсени и създавани просоциални ситуации, които кореспондират с изучаваното учебно съдържание за създаване на приемственост между знания и практика;
- участието в помощни инициативи, като част от учебния процес, затвърждава знанията и е насочено към усвояването на нови знания;
- задачите за самостоятелна работа, както и задачите за домашна работа трябва да са съобразени с обучението към развиване на просоциално поведение на юношите;
- писмената проверка на знанията трябва да е съобразена с обучението към развиване на просоциално поведение;
- в часовете за упражнения се решават задачи, казуси, изготвят се проекти и др., съобразно обучението;
- трябва да се създаде система за организация на свободното време на учениците от гимназиален етап в рамките на просоциални активности;
- трябва да бъде осигурена възможност за индивидуални консултации по въпроси свързани с обучението, като част от общата подкрепа за личностно развитие на учениците от гимназиален етап;
- учениците трябва да изградят умения за планиране и организиране на самостоятелната дейност, както и комуникативни и социални умения в рамките на самостоятелната дейност, чрез просоциални активности.

В рамките на обучението е необходимо изграждането на образователна среда, максимално близка до реалната, в която учениците проиграват помощни ситуации и формират комуникативни и социални умения. Така ученикът е поставен в центъра на систематизирано педагогическо взаимодействие, с акцент върху личностното развитие на юношите (8-12 клас).

Процесът на обучение към развиване на просоциално поведение на учениците от гимназиален етап трябва да се организира по начин, който отговаря на индивидуалните, груповите и възрастово-психологически потребности на юношите. Класическите и интерактивните методи и техники за взаимодействие стоят в основата на модела за развиване на просоциално поведение, подчиняващи са на рефлексивния подход. Основните цели са формиране на система от знания и ценности, базирани на трайно установени алтруистични нагласи в юношеството и помагачо поведение в тази насока. Аналитичните техники (свободните асоциации, ролевото взаимодействие) поставят учениците в ситуации, които провокират рефлексивното мислене на юношите. Така те могат с лекота да създадат просоциална ситуация в училищни условия, като с това визуализират и вербализират цялостното съдържание. Следствието е осъзнаване, самооценка и саморегулация на поведението на ученика. Рефлексивното мислене може да бъде мотивирано от и във всяка помощна дейност. То стои в основата на обучението към развиване на просоциално поведение на учениците от гимназиален етап и се търси и постига благодарение на класни и извънкласни дейности.

Конструираните навици за самостоятелно учене още в ранна детска възраст, са от съществено значение за самоподготовката на ученика, в контекста на обучението към развиване на просоциално поведение.

Самостоятелната учебна дейност цели да мотивира процеса на самообучение, като в този смисъл активизира поведенчески юношите (8-12 клас), които вземат важни самостоятелни и групови решения в рамките на просоциални активности (обсъждане и вземане на решение за предприемането на събитие, подготовка, организация, провеждане и цялостна оценка на предприетите действия). С оглед на това учителят/педагогическият специалист трябва да положи всички усилия в посока осигуряването на рефлексивна работна среда, която се явява естествен мотивиращ юношите стимул, като с това се насърчава самостоятелната дейност, съдейства в посока формиране на нагласи и прави учениците по-уверени в процеса на педагогическо взаимодействие.

Заниманията по интереси трябва да са базирани на различни помощни активности, като: подготовка и провеждане на благотворителни училищни базири; подготовка и провеждане на празници – официални и такива от културния календар на представените етноси в рамките на учебното заведение; подготовка и посещение на центрове за настаняване от семеен тип и домове за деца лишени от родителска грижа; благотворителни събития за набиране на средства за ученици от уязвими групи – концерти, театрални постановки; изработване на празнична украса за празненства, създаване на специален „Кът на доброволческите инициативи“, информационен бюлетин за осъществените

помощни инициативи, исторически преглед на доброволството (алманах на класа, на ученическия съвет/парламент), различни проектни дейности и много други.

Образователните резултати от самостоятелната дидактико-познавателна и практическа дейност на учениците към развиване на просоциално поведение са следните:

- компетентностно-ориентиран процес на педагогическо взаимодействие;
- поведенческа ценностно-ориентирана рефлексия;
- успешна социализация;
- ценностно-ориентирани модели на поведение;
- целепологащо ценностно организиране на свободното време;
- личностно израстване.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Ценностно-ориентираното рефлексивно образование у нас изисква стимулиране на развитието на когнитивни (включително дигитални) и некогнитивни (включително социални и емоционални) компетентности.

Стратегическата рамка на българското образование (2021 – 2030) насочва към политики за качествено приобщаващо образование. Акцентът е върху пълноценното включване и приобщаване в образователния процес на учениците със специални образователни потребности и тези от уязвими групи. В тази посока съществени фактори са ранното диагностициране и определянето на индивидуалните потребностите в съответствие със спецификата на ученика, а не просто глобализиране в групови потребности.

В прилаганите директивни документи на равнище училищно образование съществува терминологична научно-практическа неяснота, относно прилагането на процесите на приобщаващото образование. Проблемът е, че тази неяснота създава предпоставки за засилване на въздействието на дискриминационните фактори в сферата на училищното образование. Така възниква парадоксът, че част от учителите не прилагат тези политики, което в действителност е необходимо и с най-голяма полза за ученика. Това от своя страна представлява неосъзнат процес на дискриминация по признак – знание.

Получените емпирични данни потвърждават работната хипотеза, че **е възможно по емпиричен път да се определи относителния потенциал за просоциална активност на ученика, респективно на класа/паралелката, неформалната ученическа група и ученическото самоуправление.**

Разработването на емпирико-теоретичен модел за развиване на просоциалното поведение на учениците от гимназиален етап на училищното образование на база изследвания чрез пряка групово анкета в три етапа и четири експертни фокус групи доказва, че така предложеният модел кореспондира със съвременните измерения на приобщаващото образование. Конструираният емпирико-теоретичен модел ще стимулира процесите на интегриране и формирането на просоциално поведение на учениците от гимназиален етап, като с това ще повишава възможностите на класа, ученическото самоуправление и неформалните училищни групи за помагачо поведение.

Анализът на училищната образователна среда сочи, че основното ограничение при поощряването на просоциалното поведение е времевият дефицит.

Получените емпирични данни не потвърждават твърдението, че всеки ученик в гимназиален етап на училищно образование има толкова специфични особености, че изисква индивидуален подход към формиране на алтруистични нагласи. Това отразява до голяма степен общите методологични закономерности, както и груповия характер на процеса на развиване на просоциално поведение.

Обобщенията от емпиричните резултати сочат, че:

- съществува разлика в равнището на просоциални прояви на ученика, който участва в извънкласни дейности в сравнение с такива, които не участват в извънкласни дейности;
- съществува разлика между равнищата на просоциални прояви на ученика от женски пол и ученика от мъжки пол. Това е предмет на бъдещо педагого-психологическо интегрално изследване в полето на диференциалната психология и педагогика на развитието;
- използването на интерактивни методи в процеса на организирано обучение към формиране на алтруистични нагласи и развиване на просоциално поведение съответно води до повишаване на вътрешната познавателна мотивация на ученика за просоциални активности.

Усъвършенстването на механизмите на общата подкрепа за личностно развитие в процеса на приобщаване на ученика, оптимизация на часа на класа и на съществуващите комуникационни ресурси създава предпоставки за рефлексия на дейността на учениците. Необходимо е въвеждане на образователни стандарти /стандарт – процес и стандарт – резултат/, акцентуващи на личностните компетентности на ученика, с **водещо място на ценностите**. По този начин ще се стимулира социалната интеракция в юношеска възраст и ще се развива просоциално поведение. Това от своя страна предполага формиране на алтруистични нагласи.

❖ ANNOTATION

THE PROSOCIAL BEHAVIOR OF STUDENTS AT THE HIGH SCHOOL STAGE IN THE CONTEXT OF GENERAL SUPPORT FOR PERSONAL DEVELOPMENT IN INCLUSIVE EDUCATION

Stanislav Pandin,

Trakia University – Stara Zagora

Abstract. In the introduction of the dissertation, the actuality and significance of the empirical-theoretical pedagogical-psychological research is substantiated. The dissertation is structured in four theoretical chapters.

In the first chapter of the dissertation, a theoretical analysis of directions, schools and scientists is carried out regarding the student's prosocial behavior and the formation of altruistic attitudes in the context of his general support for personal development.

In the second chapter of the dissertation, features of the general and additional support for the personal development of the student in the high school stage of school education are analyzed and scientifically discussed, in relation to the stages of development of his prosocial behavior.

In the third chapter, a research module of an empirical study is presented for the construction of an empirical-theoretical pedagogical-psychological model for developing prosocial behavior in the student from the high school stage of school education.

The fourth chapter presents an empirical-theoretical pedagogical-psychological model for developing prosocial behavior in the high school student. Its levels, limitations and risks for its application in Bulgarian pedagogical practice are analyzed. Exemplary forms, methods, approaches and techniques of pedagogical interaction are presented, in relation to the developed procedural framework of the pedagogical-psychological model. Developed topics of educational content according to the integral approach, in relation to the content framework of the pedagogical-psychological model, based on the competence-educational policy in our country, are also presented. The empirical-theoretical model is presented in a formal and substantive plan.

Keywords: Altruism, Pro-Social Behavior in Adolescence, Altruism Prioritization, General Support, Inclusion, Student Self-Government, informal group.

❖ ОСНОВНИ ПРИНОСИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

▪ В научно-теоретичен план:

- Актуализирани са съществуващите в педагогическата наука теоретични модели за алтруизма и просоциалното поведение, чрез формулиране на целеполагащите педагогически методи за стимулиране на просоциални действия на учениците от гимназиален етап на училищното образование – 8-12 клас;
- Разработен е емпирико-теоретичен модел за развиване на просоциално поведение на учениците от гимназиален етап;

▪ В научно-приложен план:

- Определен е относителният потенциал за просоциална активност на системата (класа, ученическото самоуправление, неформалната ученическа субкултурна група) и степента на формиране на алтруистични нагласи на учениците от гимназиален етап на училищното образование, чрез авторска анкета и експертни фокус групи;
- Извършен е функционален анализ на екипите за подкрепа за личностно развитие на учениците (ЕПЛР);
- Извършен е функционален анализ на длъжността и дейността на училищния психолог;
- Извършен е контент-анализ на социалната интеракция и комуникацията като приобщаващи и интегративни процеси за формиране на алтруистични нагласи и развиване на просоциално поведение на индивидуално и групово равнище;
- Представена е лична рефлексивна техника в план – формиране на просоциално поведение на ученици в гимназиален етап на училищното образование. /в контекста на общата подкрепа за личностно развитие в приобщаващото образование/

❖ ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННОТО ИЗСЛЕДВАНЕ:

Пандин, С. (2021). Обща и допълнителна подкрепа за личностно развитие в нормативни документи. В: Студентски алманах, Том 8, 2021. Тракийски университет – Стара Загора. [Pandin, S. (2021). Obshta i dopūlnitelna podkrepa za lichnostno razvitie v normativni dokumenti. V: Student-ski almanakh, Tom 8, 2021. Trakiiski universitet – Stara Zagora.]

Пандин, С. (2022). Ролята на училищния психолог в процеса на приобщаване на деца и ученици от уязвими групи. В: Терени, бр. 5, 2022. Софийски Университет „Св. Климент Охридски“. [Pandin, S. (2022). Rolyata na uchilishtniya psikholog v protsesa na priobshtavane na detsa i uchenitsi ot uyazvimi grupi. V: Tereni, br. 5, 2022. Sofiiski Universitet „Sv. Kliment Okhridski“.]

Пандин, С. (2022). Еволюция на идеята за приобщаващото образование и съвременни тенденции в развитието му. В: Предучилищно и училищно образование, бр. 5, 2022. Педагогическо издателство „Образование“. [Pandin, S. (2022). Evolyutsiya na ideyata zya priobshtavashoto obrazovanie i sūvremenni tendentsii v razvitiето mu. V: Preduchilishtno i uchilishtno obrazovanie, br. 5, 2022. Pedagogicheskо izdatelstvo „Образование“.]

Пандин, С.; Г. Вълчев (2022). Философия на приобщаващото образование и актуални проблеми при реализирането на дейностите по обща и допълнителна подкрепа за личностно развитие на деца и ученици. В: Философия, бр. 4, 2022. НИОН „АзБуки“. [Pandin, S.; G. Vūlchev (2022). Filosofiya na priobshtavashoto obrazovanie i aktualni problemi pri realiziranoeto na deīnostite po obshta i dopūlnitelna podkrepa za lichnostno razvitie na detsa i uchenitsi. V: Filosofiya, br. 4, 2022. NION „AzBuki“.]

❖ ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННОТО ИЗСЛЕДВАНЕ (ПОД ПЕЧАТ):

Пандин, С. (2022). Практически аспекти на дейността на училищните психолози в процеса на приобщаващото образование. В: Годишник, Том 19, 2022. Тракийски университет – Стара Загора. [Pandin, S. (2022). Prakticheski aspekti na deīnostta na uchilishtnite psikholoji v protsesa na priobshtavashoto obrazovanie. V: Godishnik, Tom 19, 2022. Trakiiski universitet – Stara Zagora.]

Вълчев, Г.; С. Пандин (2022). Обща характеристика на дейността на екипите за подкрепа за личностно развитие – същност, особености и възможности. В: Годишник, Том 19, 2022. Тракийски университет – Стара Загора. [Vūlchev, G.; S. Pandin (2022). Obshta kharakteristika na deīnostta na ekipite za podkrepa za lichnostno razvitie – sūshnost, osobenosti i vūzmozhnosti. V: Godishnik, Tom 19, 2022. Trakiiski universitet – Stara Zagora.]

